

Turinys

1.	Įžanga	2
2.	Netiesioginės žalos bendroji samprata	4
2.1.	Istorinės ištakos ir raida	4
2.2.	Netiesioginės žalos samprata remiantis Lietuvos Respublikos teise	6
3.	Netiesioginės žalos atskyrimas nuo kitų žalos rūšių ir taikymo sferos ribos	10
3.1.	Pagrindiniai netiesioginės žalos ir kitų žalos rūšių (formų) panašumai ir skirtumai	10
3.2.	Civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimas	15
4.	Netiesioginės žalos atlyginimas	20
4.1.	Netiesioginės žalos išieškojimas, kaip sankcija	20
4.2.	Netiesioginės žalos principų ir funkcijų įgyvendinimas Lietuvos teisėje	22
4.3.	Netiesioginės žalos apskaičiavimas ir atlyginimas sveikatos sužalojimo atveju	25
4.4.	Netiesioginės žalos, atsiradusios iš gyvybės atėmimo, apskaičiavimas ir atlyginimas	34
4.5.	Netiesioginė žala, atsiradusi iš turto sugadinimo ar jo sunaikinimo, jos apskaičiavimas ir atlyginimas	43
5.	Išvados	51
	Literatūros sąrašas	53
	Darbo santrauka	56
	Indirect damage: summary	57

1. Įžanga

Civilinės teisės raidą nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo daugiau kaip prieš aštuoniolika metų galima vertinti kaip gana sparčią. Pokyčiai valstybėje, be kita ko, lėmė ir teisės mokslininkų bei praktikų požiūrio į civilinę teisę, jos funkcijas ir vietą teisinėje Lietuvos valstybės sistemoje, tam tikrą kitimą. Keletą metų rengtame ir 2001 m. liepos 1 dieną įsigaliojusiam Civiliniame kodekse atsispindi ne tik Lietuvos civilinės teisės mokslininkų darbo rezultatai, bet ir tarptautinių teisės aktų nuostatos bei idėjos. Galima teigti, kad privačių santykių reglamentavimo sistema iš esmės atnaujinta.

Nors *netiesioginė žala* Lietuvos teisiniame reglamentavime toli gražu nėra nauja sąvoka, - ji egzistavo ir prieš tai galiojusiam Civiliniame kodekse, o apskritai jos ištakos siekia net Romėnų teisės laikus, reikia pripažinti, jog minėti pokyčiai ir civilinės teisinės minties raida Lietuvoje, taip pat faktas, jog Lietuvoje galioja (yra Lietuvos teisinės sistemos dalimi) daugybė tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų normų, turėjo įtakos tam tikriems teisinio reglamentavimo pasikeitimams ir šio instituto atžvilgiu.

Konstatuojant, kad netiesioginė žala, kaip teisinio mokslinio tyrimo tema yra labai plati ir nepakankamai apibrėžta, o taip pat turint omenyje nustatytą šio darbo apimtį, tema bus siaurinama, nagrinėjimui pasirenkant tik dalį žemiau išvardintų aspektų.

Tyrimo tikslas – atskleisti netiesioginės žalos instituto prigimtį istoriniu ir teisiniu aspektais, pateikti bendrą netiesioginės žalos supratimą dabartinėje Lietuvos teisinėje sistemoje, iširti, kaip Lietuvoje taikomos netiesioginės žalos atlyginimą reglamentuojančios teisės normos (lyginant šį taikymą su kitų valstybių praktika (lyginant skirtumus bendrosios ir kontinentinės teisės sistemose), taip pat su iki dabar galiojančio Lietuvos respublikos Civilinio kodekso įsigaliojimo taikytomis netiesioginės žalos atlyginimo normomis, atskiriant netiesioginę žalą nuo kitų žalos formų ir rūšių), išskirti pagrindines su tuo susijusias teises problemas ir iškelti diskusinius klausimus.

Tyrimų objektas – netiesioginės žalos teisinė prigimtis ir jos „išpildymas“ Lietuvos teisiniame reglamentavime bei teismų praktikoje, doktrinos ir praktikos santykis, iš jų neatitikimo kylančios teisinės problemos.

Iš esmės, darbe labiausiai akcentuojami netiesioginės žalos apskaičiavimo ir atlyginimo klausimai ir tokį pasirinkimą galima pagrįsti vienu argumentu: būtent per šiuos aspektus labiausiai atskleidžiama teisinė nagrinėjamo klausimo prigimtis ir funkcijų „išpildymas“, be

to, būtent šie klausimai yra labiausiai probleminiai netiesioginės žalos reglamentavime Lietuvos teisėje ir teismų praktikoje. Tie su netiesiogine žala susiję klausimai, kurie jau buvo gana plačiai nagrinėti doktrinoje (pavyzdžiui, civilinės deliktinės atsakomybės sąlygos netiesioginės žalos atveju), šiame darbe nagrinėjami nebus.

Atliekant tyrimą, naudojami ir teoriniai, ir empiriniai metodai. Teoriniai metodai, naudojami darbe, yra šie: istorinis aprašomasis (atskleisti istorines netiesioginės žalos instituto ištakas), istorinis lyginamasis (aprašant instituto raidą), sisteminės analizės (nagrinėjant doktriną) bei apibendrinimo (pateikiant išvadas). Empyrinis metodas – teismų praktikos analizė.

Nagrinėjamų problemų aktualumas: netiesioginės žalos institutas ir jo veikimas Lietuvos teisinėje sistemoje palyginti nedaug nagrinėtas, ypač turint omenyje pasikeitimus, atsiradusius įsigaliojus dabartiniam Civiliniam kodeksui; iki šiol atlikti moksliniai teisiniai tyrimai ir analizės daugeliu atvejų iš esmės koncentruoti į žalą apskritai, tik fragmentiškai užsimenant apie netiesioginę žalą, kaip vieną jos formų; yra nemažai probleminių reglamentavimo aspektų, taip pat diskusinių klausimų, susijusių su teismų praktika šioje srityje.

Svarbiausi šaltiniai, naudojami atliekant tyrimą, yra šie: doktrina (Lietuvos ir užsienio teisinė literatūra), pagrindiniai nagrinėjamus klausimus reglamentuojantys Lietuvos teisės aktai (Konstitucija, Civilinis kodeksas, specialieji įstatymai) ir teismų praktika.

Darbą, be įžangos ir išvadų, sudaro trys dalys, suskirstytos į atitinkamu pogrupius: antroji darbo dalis apibūdina netiesioginės žalos istorines ištakas ir dabartinį suvokimą Lietuvos civilinės teisės sistemoje; trečiojoje dalyje netiesioginė žala atskiriama nuo kitų žalos formų ir rūšių, pateikiant jų esminius skirtumus ir įvardijant panašumus, taip pat apibrėžiamos netiesioginės žalos taikymo ribos civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimo prasme; ketvirtojoje dalyje nagrinėjami netiesioginės žalos apskaičiavimo ir atlyginimo klausimai, siejant juos su prieš tai pateikta netiesioginės žalos samprata, taip pat atsižvelgiant į anksčiau apibrėžtą veikimo sritį; įvardijami problemiškesni momentai ir iškeliami diskusiniai klausimai, taip pat nagrinėjamas netiesioginės žalos atlyginimas atskirų deliktų, tokių, kaip sveikatos sužalojimas, gyvybės atėmimas ir turto sunaikinimas ar sugadinimas, atvejais. Kiekviena darbo dalis pabaigoje apibendrinama, pateikiant svarbiausius teiginius ir išvadas toje dalyje nagrinėtais klausimais.

Darbo pabaigoje pateikiama visą tyrimą apibendrinančios išvados, dar kartą akcentuojant iškeltas problemas ir siūlant galimus jų sprendimo būdus.

2. Netiesioginės žalos bendroji samprata

2. 1. Istorinės ištakos ir raida

Prievolės sąvoka buvo žinoma jau romėnų laikais, taip pat egzistavo ir atsakomybė už prievolės pažeidimą ir prievolės pažeidimu padarytą žalą. Klasikinė romėnų teisė atsakomybę suprato kaip skolininko pareigą atlyginti žalą, galėjusią atsirasti dėl sutarties neįvykdymo ar bendro delikto – neteisėtų skolininko veiksmų neesant sutarties. Taigi, prievolių, taip pat ir žalos (tiesioginės ir ne) bei prievolės atlyginti žalą atsiradimo pagrindai buvo sutartys ir kvazisutartys (*contractus / quasi contractus*) bei deliktai ir kvazideliktai (*delicta / quasidelicta*). Kitaip tariant, aiškios takoskyros tarp nuostolių ir žalos, kai pirmieji yra antrosios pinigine išraiška; o prievolė atlyginti nuostolius (ar kreditoriaus teisė reikalauti šiuos atlyginti) laikoma išvestine iš kitos – tinkamai įvykdyti sutartį – prievolės, o pati žala suprantama kaip pirmiausiai kylanti iš delikto, nebuvo.

Jau tuomet žalos sąvoka apėmė ir *damnum emergens* (pozityviuosius nuostolius arba kreditoriaus turėtas išlaidas, jo turto netekimą arba sužalojimą), ir *lucrum cessans* (negautą naudą, t.y., netiesioginę žalą - kreditoriaus negautas pajamas, kurias jis būtų gavęs, skolininkui įvykdžius prievolę), o pati žala, ir tiesioginė, ir netiesioginė, taigi, ir prievolė atlyginti žalą, galėjo kilti iš visų išvardintų šaltinių.

„Žala“ ir „nuostoliai“ tam tikra prasme buvo vienas kito sinonimai, teisine prasme skirtumo tarp jų nebuvo daroma. Romėnų teisės kontekste žala ir jos atlyginimas nagrinėtinas pagal romėnų prievolių teisę apskritai, t.y., ir pagal sutarčių (sutarčinės prievolės), ir pagal deliktų (prievolės iš deliktų) teisę. Civilinės atsakomybės rūšių konkurencija, skirtingai nuo šiuolaikinės daugelio Europos valstybių, taip pat ir Lietuvos praktikos, nedraudžiama.

Taip pat jau būta būdų nustatyti atlygintinos žalos dydį, kai kurie šių būdų (pvz. sugadintų daiktų rinkos vertės nustatymas) naudojami iki šiol. Žalos atlyginimo dydis buvo nustatomas pagal sužalotų ar nepateiktų daiktų rinkos vertę (sutarties pažeidimo atveju) arba, o klasikinėje romėnų teisėje šis būdas buvo taikomas dažniausiai, remiantis kreditoriaus interesu (*interesse*): priteisiant kreditoriui skirtumą tarp kreditoriaus turto padėties, kokia ši būtų buvusi, skolininkui įvykdžius prievolę ir / ar nepadarius delikto bei realios padėties po prievolės neįvykdymo ar delikto padarymo.¹

¹ I. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis. „Romėnų teisė“. Vilnius: Justicija, 1999. P. 232

Vis dėl to pažymėtina tai, jog romėnų teisėje atlygintini nuostoliai ir kreditoriaus *interesse* buvo suprantama šiek tiek kitaip, nei tai supranta šiuolaikinė teisė: atlygintini buvo tiesioginiai nuostoliai – artimiausi juridinio fakto, esančio žalos atlyginimo pagrindu, padariniai. Autorių kolektyvo „Romėnų teisės“ vadovėlyje pateikiamas pavyzdys: pardavėjui pardavus kviečius ir neperdavus jų pirkėjui bei dėl to išmirus pastarojo vergams, pardavėjas privalėjo atlyginti tik kviečių vertę. Tuo tarpu žuvusių vergų ir su tuo susijusi *lucrum cessans* nebuvo atlygintina².

Iš to, kas pasakyta anksčiau, darytina išvada, jog (nepaisant to, kad *lucrum cessans* buvo žinomas ir suvokiamas, kaip skolininko veiksmais ar neveikimu padaryta žala), minėtasis skirtumas, arba kreditoriaus *interesse*, buvo suprantamas tik kaip *damnum emergens* ir tik tokia žala buvo atlygintina. Toks teisinis reguliavimas iš esmės skiriasi nuo daugumos Europos valstybių šiuolaikinės deliktų teisės, mat pastarojoje netiesioginė žala ne tik pripažįstama kaip galima ir tam tikrais atvejais atsirandanti, bet ir kaip privaloma atlyginti.

Prievolių teisė apskritai ilgą laiką nebuvo savarankiškas teisės institutas. Nors prievolės samprata, taip pat tiesioginės ir netiesioginės žalos bei jos atlyginimo sąvokos buvo žinomos jau romėnų teisėje, kaip savarankiškas civilinės teisės institutas prievolių teisė susiformavo XVIII-XIX amžiuose³. Iki tol prievolių teisė buvo suprantama ne kaip savarankiška civilinės teisės dalis, o kaip išvestinis daiktinės teisės institutas. Be kitų tokio požiūrio sąlygotų ypatybių, tuometinėje prievolių teisėje tai lėmė ir daiktinės teisės elementų buvimą bei įtaką nustatant žalos bei nuostolių rūšis ir jų atlyginimą. Pavyzdžiui, kai kuriose valstybėse, remiantis principu „akis už akį“ delikto atveju skolininkui taikytos kūno bausmės ir nė nekalbėta apie netiesioginės piniginės išraiškos – nuostolių -skaičiavimą, jų atlyginimą. Antra vertus, pavyzdžiui, Romoje, už *iniuria membrum ruptum* (asmeninę skriaudą - sužalojimą, sukėlusį kūno dalies netekimą), šalys turėjo galimybę susitarti dėl žalos atlyginimo ir tik susitarimo nepasiekus galiojo taliono principas. Toje pačioje Romoje už veiksmus, kuriais pažeidžiama kūno neliečiamybė, buvo nustatyta 25 asų bauda, tačiau net ir šiuo atveju akivaizdu, jog bauda greičiau reiškė bausmę už priešingą teisei veiką, o ne siekį grąžinti asmenį į *status quo*, t.y., atlyginti jam tiesioginę ir netiesioginę žalą, o būtent tai šiuolaikinėje teisėje suprantama kaip esminė žalos atlyginimo funkcija.

² Ten pat

³ Ibbetson D. A Historical introduction to the Law of Obligations. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 32

Panašiai klausimas buvo sprendžiamas ir sutarties pažeidimo atveju: tarkime, Graikijoje paskolos sutartį pažeidusi šalis, paprastai skolos negražinantis skolininkas, būdavo įkalinamas. Pažymėtina, jog Romoje jau IV a.pr.Kr. Pretelijaus įstatyme nustatyta, jog skolininkai už prievolių pažeidimą atsako ne savo asmeniu, o turtu, tuo tarpu Graikijoje minėta „teisė į asmenį“ išliko net iki XX amžiaus vidurio⁴.

Taigi, istoriškai prievolės bendriausia prasme, o taip pat žalos, jos rūšių, jos atlyginimo turinys ir samprata plėtojosi ne tik kaip turtinis kreditoriaus reikalavimas, sietinas su skolininko turtu, bet kaip - ir pirmiausiai kaip – vieno asmens – kreditoriaus – teisė į kitą asmenį – skolininką – net tik pastarojo turta, bet ir jo kūną bei laisvę.

Vystantis civilinei apyvartai prievolės turinys pakito – ir reikalavimo teisė, ir pareiga šiandien pirmiausiai yra turtinės, taigi prievolė įgijo šiuolaikinę, pirmiausiai ekonominę, reikšmę: kreditoriaus reikalavimas siejamas su skolininko turtu, taikomos turtinės poveikio priemonės - viena iš jų – nuostolių (sutarties neįvykdymo / netinkamo įvykdymo atveju) ir žalos (delikto atveju) atlyginimas, aiškiai atskirti šaltiniai, iš kurių kyla „teisė reikalauti atlyginti nuostolius“ bei šaltiniai, iš kurių kyla „teisė reikalauti žalos atlyginimo“ susiformavo visiško žalos atlyginimo principas, tai sąlygojo ir žalos skirstymą į atskiras rūšis (turtinė tiesioginė ir netiesioginė; neturtinė), taip pat kitoki, nei anksyvasis, kreditoriaus intereso supratimą, kuomet vien tiesioginės žalos atlyginimas nėra laikomas tą interesą patenkinančiu visišku žalos atlyginimu. Visi išvardinti faktoriai lėmė netiesioginės žalos sąvokos bei jos atlyginimo plėtotę ir šiandieninį teisinį šių sąvokų supratimą.

Tolimesniuose šio darbo skyriuose bus nagrinėjama šiuolaikinė netiesioginės žalos samprata, jos funkcijos, atlyginimo problemos ir atskyrimo nuo kitų žalos rūšių klausimai.

2.2. Netiesioginės žalos samprata remiantis Lietuvos Respublikos teise

Civilinės teisės moksle apskritai ir Lietuvos civilinėje teisėje žala bendriausia prasme suprantama kaip teisės saugomų asmeninių ir turtinių vertybių sunaikinimas arba pakenkimas neteisėtais veiksmais, sukėlus neigiamų pasekmių, kurias pagal įstatymą galima įvertinti turtine išraiška. Nors žala siejama ne su ekonomine objekto verte, o su teisės ginamomis vertybėmis, taikant civilinę atsakomybę žalos atlyginimas visada yra turtinis, nepriklausomai

⁴ V. Mikelėnas. „Prievolių teisė. Pirmoji dalis (naujasis civilinis kodeksas)“. Vilnius: Justicija, 2002. P. 21

nuo to, kokia žala – turtinė ar ne buvo padaryta. Taigi, visų žalos formų, taip pat ir netiesioginės žalos turinys yra ekonominis.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau –CK) 6. 249 straipsnis įtvirtina jau minėtą romėnų teisės turtinės žalos sampratą, tapusią tradicine daugumoje valstybių ir apimančią dvi turtinės žalos rūšis: *damnum emergens* ir *lucrum cessans*. Pateikiant pastarosios sampratą, verta panagrinėti atskirų žalos rūšių išraiškas, skirstymo į rūšis kriterijus bei susijusią teisinę terminologiją.

Žala gali pasireikšti keliais būdais: kaip asmens turto sužalojimas / netekimas, asmens turėtos išlaidos ar asmens negautos pajamos, kurias jis būtų gavęs, jei nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Pastaroji „išraiška“ ir yra vadinama „netiesiogine žala“.

Nuo kitų žalos rūšių ši atskiriama naudojant neteisėto veikimo ar neveikimo ir žalos santykio kriterijų⁵. Juo remiantis, tiesiogine (dar vadinama *realiāja*) žala bus laikomas tiesioginis neteisėtos veikos rezultatas, atsiradęs asmeniui betarpiškai veikiant objektą, pavyzdžiui, sukėlus gaisrą gamykloje. Kitaip tariant, tiesioginė žala visuomet pasireišk turto sugadinimu ar sunaikinimu.

Tuo tarpu netiesioginė žala, arba negautos pajamos, yra tie praradimai, kurie atsiranda dėl žalos padarymo pagrindiniam objektui, naudojamam pajamoms gauti (o ne pati jam padaryta žala). Vadinasi, gaisro gamykloje atveju tos pajamos, kurių gamykla nesugeneruos dėl to, jog bus remontuojama ir neveiks (t.y., nebus gaunamos tam tikros pajamos, kurias duodavo gamyklos veikla pastarajai normaliai funkcionuojant) ir bus laikomos netiesiogine žala. Taigi, netiesioginė žala atsiranda kaip tiesioginės žalos papildomas rezultatas. Tai reiškia, jog netiesioginę žalą galime suvokti kaip sutrukdymą būsimam turtui padidėti.

Pažymėtina, jog „negautoms pajamoms“ taikoma *ius impossibilitum est non iuris* (teisė nustato tik tai, kas įmanoma ir galima tikrovėje) taisyklė: netiesiogine žala nebus pripažįstamos *visos* ar *bet kurios* negautos pajamos. Sprendžiant šį klausimą, svarbus „realumo kriterijus“, t.y., ar negautos pajamos yra (buvo) realiai / pagrįstai tikėtinos ir ar buvo kreditoriaus numatytos, taip pat ar jas gauti sutrukdė neteisėti skolininko veiksmai; kitaip tariant, „realumo“ kriterijaus turinys apima tris esminius aspektus: a) realų / pagrįstą tikėjimąsi (ar tokios pajamos būtų gautos esant normaliai veiklai, t.y., nepatyrus delikto), b) išankstinį numatymą (gauti pajamas) ir c) neteisėtus skolininko veiksmus⁶ (kaip priešastį, dėl

⁵ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 144

⁶ Autorių kolektyvas. Civilinė teisė. Prievolių teisė. 27 skirsnis (aut. D. Ambrasienė). Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004. P. 192

kurios pajamos negautos). Tik kai išpildomas visas „realumo kriterijaus“ turinys, praradimai, sąlygoti žalos pagrindiniam objektui padarymo, bus pripažįstami netiesiogine žala. Plačiau atskyrimas nuo kitų žalos formų bus nagrinėjamas kitame šio darbo skyriuje.

Dar vienas aspektas, kurį reikėtų paminėti nagrinėjant netiesioginės žalos sampratą – vartojama teisinė terminija. Tam tikrą painiavą sukelia terminai „žala“ ir „nuostoliai“ bei jų vartojimas.

Viena vertus, šiuos du terminus dauguma teisinės literatūros autorių ir Lietuvoje galiojantis CK atskiria. Sąvoka „žala“ civilinės teisės prasme vartojama esant deliktinei atsakomybei, o „nuostoliai“ – sutartinei atsakomybei. Atitinkamai, CK 6. 245 straipsnio 4 dalyje kalbama apie deliktinės civilinės atsakomybės atveju atsirandančią turtinę prievolę *dėl žalos, kuri nesusijusi sutartiniais santykiais (...)*; o to paties straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad sutartinės atsakomybės atveju šalis gali reikalauti *nuostolių atlyginimo* arba netesybų⁷. Peršasi išvada, jog netiesioginė žala gali būti siejama tik su deliktais ir tik iš deliktų kilti. Taip pat, kad netiesioginės žalos atveju nekalbėsime apie nuostolius.

Antra vertus, CK 6. 249 straipsnio 1 dalyje pasakyta, kad nuostoliai yra pinigine žalos išraiška, o CK 6. 245 straipsnio 4 dalis sako, jog deliktinė atsakomybė, kai tai numato įstatymas, gali kilti ir iš sutartinių santykių. Taigi, teiginys, jog *žala* ir *nuostoliai* yra dvi visiškai atskiros sąvokos, nėra visiškai pagrįsta; kaip ir tvirtinimas, jog šios dvi sąvokos tapačios.

Šiame darbe netiesioginė žala bus analizuojama kaip civilinės deliktinės atsakomybės (ir neesant sutartiniams santykiams, ir, įstatymo numatytais atvejais, iš sutartinių santykių atsirandantiems deliktams), rūšis, o terminas nuostoliai bus vartojamas kaip piniginis netiesioginės žalos ekvivalentas.

Apibendrinant šį darbo skyrių galima dar kartą paminėti, kad Lietuvos civilinėje teisėje netiesioginė žala yra suprantama kaip platesnio civilinės deliktinės atsakomybės formos – žalos – dalis, o skirstant dar smulkiau, tai – turtinės žalos sudedamoji dalis. Netiesioginė žala yra asmens negautos pajamos, kurias jis būtų gavęs, jei nebūtų buvę neteisėtų veiksmų ir atsiranda kaip tiesioginės žalos papildomas rezultatas. Netiesioginę žalą suvokiame kaip sutrukdymą būsimam turtui padidėti. Netiesiogine žala bus pripažįstamos tik „realumo kriterijų“ atitinkančios negautos pajamos. Netiesioginė žala paprastai suprantama kaip

⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 533

civilinės deliktinės atsakomybės rūšis, o terminas nuostoliai, kalbant apie netiesioginę žalą, vartojamas kaip piniginis netiesioginės žalos ekvivalentas.

Iš pirmo žvilgsnio netiesioginės žalos sąvoka, teisinė jos samprata bei turinys, taip pat tiesioginės ir netiesioginės žalos skirtumai pakankamai aiškūs. Vis dėl to praktikoje iškyla problemų atskiriant žalos rūšis, klasifikuojant jos pasireiškimo formas, o taip pat apskaičiuojant ir nustatant atlygintinos netiesioginės žalos dydį, atsižvelgiant į jos funkcijas. Šie klausimai bus nagrinėjami kituose šio darbo skyriuose.

3. Netiesioginės žalos atskyrimas nuo kitų žalos rūšių ir taikymo sferos ribos

3. 1. Pagrindiniai netiesioginės žalos ir kitų žalos rūšių (formų) panašumai ir skirtumai

Kaip jau minėta, žalos institutas civilinėje teisėje plačiausia prasme yra civilinės atsakomybės forma, o netiesioginė žala – deliktinės civilinės atsakomybės turtinės žalos dalis. Šioje dalyje netiesioginė žala bus lyginama su kitomis žalos rūšimis, taip išskiriant netiesioginės žalos institutui būdingus bruožus.

Į rūšis doktrinoje žala skirstoma remiantis labai įvairiais kriterijais.

Šio darbo ribose galima pateikti pagrindinius: pagal sužalotos / prarastos vertybės pobūdį arba tai, kokiam objektui žala padaroma, žala gali būti dviejų rūšių: *žala asmeniui* (angl. *damage to person*) – sveikatos sužalojimas, suluošinimas, gyvybės atėmimas; ir *žala turtui* (angl. *damage to property*) – daikto sunaikinimas, sugadinimas etc.

Žalos asmeniui atskiras porūšis yra *neturtinė žala* (angl. *non-pecuniary damage*). Nuo turtinės ji atskiriama pagal tai, kokie asmens interesai nukenčia (yra pažeidžiami) – kai pažeidžiami ekonominiai interesai, žala bus laikoma turtine, kai nukenčia neturtiniai interesai, žala bus laikoma neturtine.

Pagal tai, ar žala pasireiškia materialiujų vertybių sunaikinimu, ar jų negavimu (sutrukdytu gauti), žala skiriama į atitinkamai *tiesioginę* ir *netiesioginę*. Turint omenyje pateiktą žalos rūšių klasifikaciją, verta paanalizuoti, kaip netiesioginė žala susijusi su kitomis žalos rūšimis, kokie esminiai jų panašumai bei skirtumai.

Kalbant apie netiesioginės žalos panašumus į kitas žalos rūšis, pirmiausiai reikia akcentuoti, kad netiesioginė žala, kaip ir visos kitos žalos rūšys, viena vertus, yra civilinės atsakomybės rūšis, kita vertus, viena civilinės atsakomybės sąlygų. CK numatytos keturios bendrosios civilinės atsakomybės sąlygos: 1) kaltė, 2) neteisėti veiksmai, 3) žala, 4) priežastinis ryšys.

Antra, visoms žalos rūšims galioja bendrasis visiško žalos atlyginimo principas. Vadinasi, netiesioginė žala, kaip ir kitos žalos rūšys, ta apimtimi, kuri įrodyta, privalo būti visiškai atlyginta. Šis skirtingų žalos rūšių panašumas taip pat implikuoja ir vieną skirtumą: apskaičiuojant netiesioginę žalą, t.y., paverčiant ją nuostoliais – pinigine žalos išraiška,

taikomos specialios taisyklės, kurios skiriasi nuo tų, pagal kurias vertinamas realiosios žalos dydis (netiesioginių nuostolių (žalos) apskaičiavimas bus aptartas kitame šio darbo skyriuje).

Trečia, visų žalos formų turinys yra ekonominis – esant bet kokiai žalos rūšiai atlyginami nuostoliai – piniginis žalos ekvivalentas.

Ketvirta, bet kokios žalos, kaip civilinės atsakomybės instituto funkcija – kompensacinė. Tai reiškia, jog atlyginant žalą, asmuo turi būti grąžinamas į *status quo* – tokią padėtį, kokia būtų buvusi, jei žalos nebūtų buvę padaryta. Todėl ir vertinant netiesioginę žalą turi būti atsižvelgta ne tik į minėtą „realumo kriterijų“, bet ir į, pavyzdžiui, mokesčius, kuriuos asmuo būtų turėjęs sumokėti nuo to pelno, kurį pagrįstai tikėjosi gauti.

Penkta, bet kokios rūšies žala bus laikoma civilinės atsakomybės sąlyga tik tuo atveju, kai ji bus padaryta tiems objektams, interesams ar toms vertybėms, kurias gina ir saugo teisė. Asmeniui patyrus praradimus teisei atitinkamo objekto neginant ir nesaugant, teisine prasme žalos nebus. Pavyzdžiui, Lietuvoje prostitutės dėl delikto negautos pajamos nebus pripažįstamos netiesiogine žala, nes mūsų teisė tokias pajamas laiko neteisėtomis⁸. Lygiai taip pat patyrus neteisėtai laikomų ginklų vagystę, ginklų vertė nebus pripažinta realiaja žala, o pajamos, kurias tikėtasi gauti, ginklus pardavus, nebus pripažintos netiesiogine žala. Kitaip tariant, asmuo, neteisėtai laikęs ginklus, apskritai nebus pripažįstamas patyrusiu žalą.

Šešta, netiesioginė žala, kaip ir bet kuri kita žalos rūšis, kaip civilinės atsakomybės sąlyga atsiras tik tuomet, kai netiesioginė žala padaryta *konkrečiam subjektui*⁹. Kitaip tariant, tik tuo atveju, kai yra kas turi teisę reikalauti netiesioginės žalos atlyginimo, žala (taip pat netiesioginė) bus civilinės atsakomybės sąlyga ir apskritai egzistuos civilinės teisės prasme. Pavyzdžiui, sunaikinus besavininkį turtą, civilinė atsakomybė neatsiras, taip pat nebus ir tiesioginės žalos, nes nėra ją patyrusio asmens, o apie netiesioginę žalą apskritai sunku kalbėti, nes nėra subjekto, kuris galėjo pagrįstai tikėtis pelno / pajamų.

Toliau bus aptariami netiesioginės žalos ir kitų žalos rūšių skirtumai (atsižvelgiant į skyriaus pradžioje išvardintą žalos rūšių klasifikaciją), jų tarpusavio ryšys.

Atrodytų, akivaizdu, kad netiesioginė žala visuomet bus žala turtui – neteisėtas sutrukdytas turtui padidėti. Antra vertus, negalima nepastebėti, kad netiesioginė žala gali kilti (ir dažnai kyla) ir iš žalos asmeniui. Kitaip tariant, padaryta žala smeniui gali lemti tai, jog dėl šios žalos asmuo negaus tam tikrų pajamų, kurias būtų gavęs, jei nebūtų buvę žalos. Kyla klausimas, ar šiuo atveju netiesioginė žala, jei ji padaryta, turi būti suprantama kaip

⁸ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 142

⁹ Ibid. P. 143

žalos asmeniui sudedamoji dalis, ar vis dėl to kaip atskira žalos rūšis – žala turtui. Priimtinesnis atsakymas tikriausiai būtų pastarasis, nes negautos pajamos šiuo atveju būtų vertintinos kaip netiesioginė žala turtui, sąlygota žalos asmeniui. Taigi, remiantis objekto kriterijumi, netiesioginės žalos objektas visuomet bus turtas, kuriam neteisėtai sutrukdyta padidėti, todėl netiesioginė žala visuomet bus įvardijama kaip žala turtui ar sudedamoji tokios žalos dalis.

Kalbant apie turtinę ir neturtinę žalą bei netiesioginės žalos ryšį su šiomis žalos rūšimis, užtenka pasakyti, kad netiesioginė žala visuomet bus suprantama tik kaip turtinė žala. Apibrėžiant tiksliau, tai bus turtinės žalos sudedamoji dalis. Pirmiausiai dėl to, kad netiesioginė žala visada pažeis tik ekonominius interesus, konkrečiai kalbant, ekonominį interesą šiuo atveju sudarys realiai galėjęs padidėti turtas, kai tam buvo neteisėtai sutrukdyta. Tuo tarpu neturtinė žala pažeidžia ekonominės išraiškos neturinčius asmens interesus. Be to, kad netiesioginė žala ne tik visada yra turtinė (tiksliau, turtinės žalos dalis), yra mažiau tikėtina (nors negali būti ir kategoriškai neigiama), kad ji galėtų kilti iš neturtinės žalos padarymo fakto. Matyti, jog priešingai, nei žalos asmeniui atveju, netiesioginės žalos sąsajos su neturtine žala iš esmės nėra ir atskyrimo klausimas šiuo atveju daug paprastesnis.

Tiesioginės (realiosios) ir netiesioginės žalos atskyrimas jau buvo trumpai paminėtas siekiant atskleisti netiesioginės žalos sampratą, todėl čia užteks dar kartą akcentuoti, kad šios dvi žalos rūšys atskiriamos pagal tai, koks yra neteisėtos veikos ir dėl jos atsiradusios žalos santykis. Kai šis tiesioginis, t.y. pasireiškiantis tiesioginiu poveikiu į objektą ar ekonominį interesą, ir žala bus pripažįstama tiesiogine. Kai santykis netiesioginis, taigi, poveikis pasireiškia kaip papildomas rezultatas, žala bus pripažįstama netiesiogine.

Įdomus aspektas, kurį galima panagrinėti, siekiant atskleisti netiesioginės žalos santykį su tiesiogine žala ir kitomis žalos rūšimis, yra CK 6.249 straipsnyje pateikiama tokia formuluotė: „jeigu atsakingas asmuo iš savo neteisėtų veiksmų gavo naudos, tai gauta nauda kreditoriaus reikalavimu gali būti pripažinta nuostoliais“.

Kaip savo moksliniame straipsnyje pastebi V. Mizaras, nėra visai aišku, kaip konkrečiai teisine prasme įvardinti minėtą skolininko gautą naudą: ar tai savarankiška žalos rūšis, atskira ir nuo tiesioginės, ir nuo netiesioginės žalos; ar vis dėl to ją tikslingiau vertinti kaip vienos tradicinių žalos rūšių raiškos formą ir, jei taip, ar būtų galima teigti, jog ji patenka (gali patekti) į netiesioginės žalos turinį. Ar ši norma vertintina kaip žalos instituto išplėtimas civilinėje teisėje dar viena žalos rūšimi, ar tai tiesiog viena netiesioginės žalos išraiškos formų, jos skaičiavimo būdas? Straipsnio autorius pateikia argumentų,

pagrindžiančių ir vieną, ir kitą poziciją¹⁰. Visgi reikia pripažinti, kad požiūris, jog pažeidėjo gauta nauda turėtų būti pripažįstama netiesiogine žala kreditoriui, atrodo labiau pagrįstas. Pirmiausiai, yra akivaizdu, kad pažeidėjo gauta nauda yra civilinės atsakomybės formos – žalos – instituto dalis, o tai implikuoja visų civilinei atsakomybei būdingų principų ir tikslų laikymasi. Paprastai kalbant, reikės įvertinti visas bendrąsias civilinės deliktinės atsakomybės buvimo sąlygas ir, laikantis nuomonės, kad pažeidėjo gauta nauda yra netiesioginė žala kreditoriui, nustatyti priežastinį ryšį tarp nukentėjusiojo negauto pelno ir pažeidėjo neteisėtų veiksmų bei pažeidėjo iš neteisėtų veiksmų gautos naudos ir nukentėjusiojo negautos naudos atitiktį. Atlikus minėtus vertinimus ir nustačius, jog visi išvardinti kriterijai patenkinti ir su sąlyga, kad „pažeidėjo neteisėtai gautos naudos“ ir „nukentėjusiojo negautos naudos“ sumos atitinka (ir kiek atitinka), pažeidėjo veiksmus galima laikyti sutrukdytu nukentėjusiojo turtui padidėti, o tai kaip tik ir reiškia netiesioginę žalą, taigi, jo gauta nauda taip pat būtų laikytina netiesioginės žalos nukentėjusiajam ekvivalentas ir naudotina nukentėjusiojo netiesioginei žalai apskaičiuoti. Tai iš principo patvirtina ir CK 6.249 straipsnio 2 dalies komentaras: „atsakovo gauta nauda iš esmės yra nukentėjusiojo negautos pajamos“.

Aptariamas klausimas ypatingai dažnai išskyla nagrinėjant su intelektine nuosavybe susijusias bylas ir sprendžiant, kas šiuo atveju laikytina žala, kokios jos formos ir koku būdu apskaičiuoti žalos atlyginimą. Kad reikalaujant atlyginti žalą, kylančią iš intelektinės teisės pažeidimo, galima taikant netiesioginės žalos institutą, patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau: LAT) nutartis, (byla nagrinėta kasacine tvarka), kurioje pripažįstama, kad, *reikalavimas priteisti kompensaciją ir reikalavimas priteisti žalą, kuri apima ne tik tiesioginę, bet ir netiesioginę žalą, t. y. negautas pajamas, yra du skirtingi autorių teisių gynimo būdai. Nagrinėjamoje byloje ieškovas pasirinko ne žalos atlyginimą, bet kitą teisių gynimo būdą – kompensaciją*¹¹. Iš šio teksto galima daryti išvadą, kad netiesioginės žalos institutas yra galimas alternatyviai taikyti esant autorių teisių pažeidimui. Toje pačioje byloje Teismas išaiškino, jog priklausomai nuo to, kokią žalos atlyginimo būdas bus taikomas, veiks atitinkamai skirtingos teisės normos (sprendžiant kompensacijos priteisimo klausimą, turi būti vadovaujamosi Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (toliau: ATGTĮ) 79 straipsnio 6 dalimi, kurioje nurodyta kompensacijos dydžio nustatymo kriterijų ir nustatyti minimalus bei maksimalus šios kompensacijos dydžiai). Vis dėl to net ir pripažįstant, jog „pažeidėjo

¹⁰ Autorių kolektyvas „Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos“. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Justicija, 2007. P.71-73

¹¹ www.lat.lt /LAT CBS 2006 06 21 nutartis c. b. JAV Įmonė „Autodesk INC.“ v. UAB „Argintais“, Nr. 3K-3-422/2006, kat. 44.5.2.16

gauta nauda“ patenka į netiesioginės žalos apibrėžtį, lieka vienas painus klausimas: kuo skiriasi pažeidėjo gautos naudos pripažinimas netiesiogine žala ir reikalavimas ją atlyginti, nuo reikalavimo atlyginti netiesioginę žalą dėl nukentėjusiojo negauto pelno. Atsakymas į šį klausimą susijęs su įrodinėjimu, konkrečiai – ar reikės ir kuriuo atveju gautą naudą (pelną) įvertinti atsižvelgiant į jau minėtą „realumo kriterijaus“ turinį. Remiantis tuo, kas iki šiol išdėstyta ir atsižvelgiant į jau minėtą CK 6.249 straipsnio 2 dalies komentarą, aiškinantį, jog „ieškovas privalo įrodyti, kokio dydžio naudą atsakovas gavo dėl savo neteisėtų veiksmų“, darytina išvada, jog užtektų įrodyti pažeidėjo gautą naudą pinigais ir ta suma būtų pripažinta nukentėjusiojo nuostoliu. Vadinasi, nukentėjusiajam nebereikės įrodinėti, kad jis tą naudą, atsižvelgiant į realias aplinkybes, būtų gavęs. Antra vertus, „pažeidėjo neteisėtai gautos naudos“ ir „nukentėjusiojo negautos naudos“ sumos atitikimo būtinumas, ar, tiksliau kalbant, tokio būtinumo nebuvimas, iškelia papildomų teisinių klausimų: ar dalies, viršijančios netiesioginės žalos dydį (t.y., tos sumos, kuri nebuvo tikėtasi realiai gauti ar kurios nebuvo įmanoma realiai gauti), išsireikalavimas pats savaime neprieštarautų netiesioginės žalos prigimčiai ir jos funkcijoms? Formaliai vertinant atrodytų, jog minėta sumos dalis tiesiog nebebūtų nei netiesioginė, nei apskritai kokia nors žala civilinės atsakomybės prasme. Tiesa, šiuo atveju turbūt būtų galima vartoti *baudinių nuostolių* terminą, pripažįstant, jog tam tikrais atvejais, ypatingai tokiais sudėtingais, kaip intelektinės teisės pažeidimai ir iš jų kylanti žala, vien kompensacinė funkcija nėra pakankama, todėl yra prasmės numatyti ir bam tikrą (civilinėje teisėje – finansinį) pažeidėjo baudimą; tačiau tai bus plačiau aptarta 4. 2. šio darbo skyriuje.

Taigi, iš visko, kas pasakyta, galima apibendrintai teigti, jog čia nagrinėta „neteisėtai gauta nauda“ gali būti pripažįstama viena netiesioginės žalos pasireiškimo formų, tačiau ją įrodinėjant užtenka įrodyti neteisėtai gautą naudą pinigais ir tai bus savotiška nukentėjusiojo negautos naudos pagrįstumo prezumpcija.

Apibendrinant šį darbo skyrių, galima paminėti, kad su kitomis žalos rūšimis netiesioginę žalą sieja tai, jog ji, kaip ir kitos žalos formos, yra ir civilinės atsakomybės rūšis – deliktinė atsakomybė, ir viena jos sąlygų; be to, ir netiesioginei žalai galioja bendrasis visiško žalos atlyginimo principas, jis, kaip bet kokios žalos atveju, atlieka kompensacinę funkciją; visų žalos formų turinys yra ekonominis; žala bus laikoma civilinės atsakomybės sąlyga tik kai ji padaryta teisės saugomoms vertybėms ir tik kai padaryta konkrečiam subjektui, turinčiam subjektinę teisę reikalauti žalos atlyginimo.

Nuo kitų žalos rūšių netiesioginė žala skiriasi: nuo žalos asmeniui – pagal objektą; nuo neturtinės žalos – pagal pažeistą interesą; nuo tiesioginės žalos – pagal santykį tarp neteisėtos veikos ir atsiradusios žalos. Netiesioginė žala visuomet yra turtinė žala (ar jos sudedamoji dalis) ir tai visuomet žala turtui, tačiau jos „šaltinis“ gali būti kitos rūšies žala.

Neteisėtai pažeidėjo gauta nauda kreditoriaus reikalavimu gali būti pripažinta netiesiogine žala ar piniginis jos ekvivalentas – nuostoliais ir tam užteks įrodyti pažeidėjo neteisėtai gautą naudą pinigais. Ši norma nelaikytina turtinės žalos sampratos išplėtimu Lietuvos civilinėje teisėje ta prasme, kad „neteisėtai gautos pajamos“ nėra atskira žalos, kaip civilinės atsakomybės, forma; tačiau yra tam tikras netiesioginės žalos sąvokos išplėtimas – viena iš netiesioginės žalos pasireiškimo formų, kurios įrodinėjimas tam tikrais aspektais skiriasi nuo tradicinio netiesioginės žalos įrodinėjimo.

3. 2. Civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimas

Civilinės atsakomybės rūšių konkurenciją galima apibrėžti kaip galimybę dėl teisės pažeidimo atsiradusios žalos atlyginimo reikalauti grindžiant ieškinio dalyką skirtingu teisiniu pagrindu – deliktinės ar sutartinės atsakomybės teisės normomis, nepriklausomai nuo to, buvo padarytas sutarties pažeidimas ar deliktas¹².

Nagrinėjant netiesioginės žalos veikimo sritį, svarbu nustatyti, kokia civilinės atsakomybės rūšis kokių atvejų ir remiantis kokiomis taisyklėmis turi būti taikoma, tokiu būdu apibrėžiant netiesioginės žalos – deliktinės civilinės atsakomybės rūšies – taikymo sferą.

Vienas Lietuvos deliktų teisės ypatumų – civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimas. Tai reiškia ne ką kitą, kaip tam tikrų institutų, taip pat ir netiesioginės žalos, siauresnę taikymo sferą: tarkime, iš sutarties nevykdymo / netinkamo vykdymo atsiradusią žalą išsireikalauti bus įmanoma tik remiantis sutartinės civilinės atsakomybės nuostatomis (išskyrus išimtis) ir netiesioginės žalos, kaip deliktų teisės instituto, taikyti nebus galima. Skirsis įrodinėjimas, kompensavimo mechanizmai ir kiti aspektai.

Daugelyje Europos valstybių tokia konkurencija leidžiama, kai kur (pvz.: Prancūzija) – nepripažįstama¹³.

¹² Ibid.

¹³ Autorių kolektyvas „Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos“. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Justicija, 2007. P. 57

Turint omenyje tai, kad netiesioginė žala – deliktų teisės institutas, jos atlyginimo bus galimybė reikalauti tik kai padaryta žala nesusijusi su sutartiniais santykiais (išskyrus, kai įstatymai (CK 6. 245 str. 4 d.) numato, kad deliktinė atsakomybė atsiranda ir dėl žalos, susijusios su sutartiniais santykiais). Toks reglamentavimas įtvirtintas Lietuvos CK 6. 245 straipsnio 3-4 dalyse, šios normos ir išsprendžia civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimo klausimą, nustato, kada taikoma civilinė, o kada deliktinė atsakomybė ir leidžia teigti, kad įstatymo leidėjas pasisako būtent už civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimą.

Tokią poziciją palaiko ir Lietuvos teismai. Kaip pavyzdį galima pateikti vieną LAT kasacine tvarka nagrinėtų bylų: tretysis asmuo prekiauja atsakovo tiekiamą produkcija pagal sudarytą sutartį. Atsakovas patiekė trečiajam asmeniui durpių substratą, kurį įsigijo ieškovas. Šiame durpių substrate ieškovas, kuris užsiima lauko bei šiltnamio daržovių ir gėlių auginimu, perpikiavo daržoves ir dekoratyvinius augalus, tačiau naujai pasodinti augalai, juos perpikiavus atsakovo pagamintame ir iš trečiojo asmens įsigytame durpių substrate, sunyko. Ieškovas reikalavo netiesioginės žalos – negautų (gėles ir augalus pardavus) pajamų atlyginimo, remdamasis deliktinę civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis įstatymo normomis. Pirmosios ir antrosios instancijos teismai ieškinį tenkino iš dalies (dalies nuostolių nepriteisė, remiantis tuo, kad negautų pajamų dalis nebuvo pakankamai įrodyta), tuo tarpu kasacinės instancijos teismas nurodė, jog šioje byloje materialinės teisės normos taikytos netinkamai: remiantis civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimo principu, byloje taikytinos sutartinę atsakomybę reglamentuojančios normos (pirkimo-pardavimo sutartis, prekė piršta verslo tikslais, o ne smeniniams poreikiams tenkinti)¹⁴.

Tam tikrais atvejais konkrečios civilinės atsakomybės rūšies taikymas nėra aiškiai sureguliuotas įstatymu; tuomet dėl sutartinės ar deliktinės atsakomybės atsiradimo reikia spręsti aiškinant minėtas CK normas, atskiriančias civilinės atsakomybės rūšis – deliktinę nuo sutartinės atsakomybės.

Vienas tokių atvejų – žalos, atsiradusios esant ikisutartiniais santykiams, atlyginimas. Iksutartinių santykių dalyviai vienas kito atžvilgiu turi tam tikrų pareigų, kurias pažeidus gali kilti žala. Kyla klausimas, kurios rūšies civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis normomis bus galima reikalauti žalos atlyginimo ir ar šiuo atveju pavyktų išsireikalauti netiesioginės žalos atlyginimo, remiantis deliktinę atsakomybę reglamentuojančiomis

¹⁴ www.lat.lt /LAT CBS 2005 10 19 nutartis c. b. Ūkininkas V. Pečiulis v. AB „Durpeta“, Nr. 3K-3-458/2005, kat. 44.6

normomis. Šį klausimą sprendė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Teismo nuomone, tokiu atveju reikėtų vertinti, ar nebuvo pažeistos bendrosios teisės normos, taikomos visiems teisiniams santykiams, kaip, pavyzdžiui, pareiga elgtis sąžiningai ir pareiga savo veiksmais nedaryti žalos kitiems asmenims. Jei tokios bendrojo pobūdžio taisyklės pažeidžiamos, taikytina deliktinė atsakomybė¹⁵. Tuo tarpu kai esant ikisutartiniams santykiams būtų nustatytas vienos šalies laisva valia priimtas įsipareigojimas kitos šalies naudai ir jis būtų neįvykdytas ar įvykdytas netinkamai, tai būtų pagrindas civilinės sutartinės atsakomybės taikymui.

Panašiai šį klausimą aiškina ir Europos teisingumo teismas, byloje *Fonderie Officine Meccaniche Tacconni SpA prieš Heinrich Wagner Sinto Maschinenfabrik GmbH* nusprendęs, kad Briuselio konvencijos 5 straipsnio 3 punktą (*daiktas ar veiksmas, prilyginamas deliktui arba reikalavimas, kylantis iš tokių veiksmų*) apima visus reikalavimus iš ikisutartinių šalių santykių tais atvejais, kai nėra (neįmanoma nustatyti) konkretaus šalių savanoriškai priimto įsipareigojimo iki sudarant sutartį¹⁶.

Kitas probleminis aspektas atskiriant civilinės atsakomybės rūšis, taigi, ir nustatant netiesioginės žalos instituto taikymo sferą – gydytojų civilinę atsakomybę už žalą, atsirandančią dėl netinkamos kokybės sveikatos priežiūros paslaugų teikimo. Tokio pobūdžio paslaugos gali būti teikiamos ir esant sudarytai asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo sutarčiai, ir sveikatos priežiūros įstaigai tokias paslaugas pacientui teikiant nesudarius minėtos sutarties (Lietuvoje tai paprastai priklauso nuo to, privati ar biudžetinė (valstybės / savivaldybės) įstaiga tokias paslaugas teikia). Laikantis anksčiau minėtų civilinės atsakomybės rūšių atskyrimo taisyklių, darytina išvada, kad esant sutarčiai tarp medicinos paslaugų įstaigos ir paciento bus taikoma sutartinė civilinė atsakomybė. Teismai, beje, šią bendrąją taisyklę dar išplečia, nurodydami, kad atsakomybės rūšis priklausys ne tik nuo to, privati ar viešoji įstaiga teikia sveikatos priežiūros paslaugas, bet ir nuo to, kas už paslaugas moka (pats skolininkas ar trečiasis asmuo – Privalomojo sveikatos draudimo fondas)¹⁷. Taigi, remiantis tuo, kas pasakyta, darytina išvada, jog netiesioginės žalos instituto taikymas šioje srityje siaurinamas iki tų sveikatos paslaugų, kurios suteiktos neesant sutarties ir pacientui tiesiogiai už paslaugas nemokant.

¹⁵ www.lat.lt / LAT CBS 2002 12 12 nutartis c. b. Ž. Semenejeva v. 553 GNSB, Nr. 3K-7-1156/2002, kat. 31.4

¹⁶ Europos Teisingumo Teismo 2002 m. rugsėjo 17 dienos sprendimas byloje C-334/00, ACR I-07357

¹⁷ www.lat.lt / LAT CBS 2001 11 14 nutartis c. b. L. M. Sandienė v. Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė, Nr. 3K-3-1140/2001, kat. 39.6.2.12

Socialinių mokslų daktaras Vytautas Mizaras viename mokslinių savo straipsnių tokią praktiką kritikuoja, pateikdamas du pagrindinius argumentus: pirma, finansavimo šaltinį laikant civilinės atsakomybės rūšių atskyrimo kriterijumi, nukrypstama nuo bendros taisyklės, nustatančios, jog civilinės atsakomybės rūšį lemia jos atsiradimo pagrindas (sutartis ar deliktas). Antra, V. Mizaro nuomone, visais atvejais, kai dėl neteisėtų kaltų gydytojo veiksmų padaroma žala paciento sveikatai ar gyvybei, reikėtų taikyti deliktinę civilinę atsakomybę, nepriklausomai nuo to, buvo sutartis ar ne. Pirmiausiai, dėl to, kad gydytojo pareiga nepakenkti sveikatai ir neatimti paciento gyvybės yra bendroji, negalima teigti, jog ji nustatyta vien atskira sutartimi; be to, šiuo atveju reikėtų remtis CK 6. 245 straipsnio 4 dalimi, taip pat CK 6. 263, 6. 283 ir 6. 284 straipsniais, aiškinant juos sistemiškai, t.y., pripažįstant, kad įstatymo leidėjas nustatė deliktinę atsakomybę už sveikatos sužalojimą ir gyvybės atėmimą tiek esant sutarčiai, tiek ne¹⁸. Su tokia nuomone galima sutikti, pabrėžiant, jog ji neprieštarauja civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimą nustatančioms taisyklėms, nes šiuo atveju taikytinas jau minėta CK 6. 245 straipsnio 4 dalis, nustatanti specialiąją normą, jog deliktinė atsakomybė gali būti taikoma ir iš sutarties klientams santykiams, kai tai numatyta įstatyme. Palaikant aptartą nuomonę, konstatuotina, jog Lietuvos teismai (kaip matyti iš anksčiau pateiktų pavyzdžių) tokio CK normų aiškinimo netaiko ir tai, be kita ko, lemia ir netiesioginės žalos instituto siauresnę veikimo sritį.

Apibendrinant šią darbo dalį, galima reziumuoti, jog civilinės atsakomybės rūšių nekonkuravimas – įstatymų nustatyta galimybė dėl teisės pažeidimo atsiradusios žalos atlyginimo reikalauti grindžiant ieškinio dalyką vienu (priklausomai nuo teisinių santykių pobūdžio) teisiniu pagrindu – deliktinės ar sutartinės atsakomybės teisės normomis, priklausomai nuo to, buvo padarytas sutarties pažeidimas ar deliktas; nustatant, kokia civilinės atsakomybės rūšis kokių atveju ir remiantis kokiomis taisyklėmis turi būti taikoma, apibrėžiama netiesioginės žalos – deliktinės civilinės atsakomybės rūšies – taikymo sfera. Lietuvos deliktų teisėje civilinės atsakomybės rūšių konkurencija draudžiama. Tai reiškia siauresnę netiesioginės žalos taikymo sferą. Civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimą palaiko ir Lietuvos teismai. Tam tikrais atvejais konkrečios civilinės atsakomybės rūšies taikymas nėra aiškiai sureguliuotas įstatymu; tuomet dėl sutartinės ar deliktinės atsakomybės atsiradimo sprendžiama aiškinant atskiriančias civilinės atsakomybės rūšis CK

¹⁸ Autorių kolektyvas „Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos“. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Justicija, 2007. P.59-60

normas. Lietuvos teismų praktika aiškinant šias normas siaurina netiesioginės žalos instituto taikymo sritį ir tam tikrais atvejais kelia abejonių, taip pat ne visuomet sutampa su pripažintų teisės specialistų nuomone.

4. Netiesioginės žalos atlyginimas

4. 1. Netiesioginės žalos išieškojimas, kaip sankcija

Teisę suvokiant kaip prievartinę tvarką, numatančią prievartos aktus kaip sankcijas, galima teigti, jog tam tikromis teisinės tvarkos apibrėžtomis sąlygomis vykdomi tam tikri tos tvarkos apibrėžti prievartos aktai. Iš esmės visi prievartos aktai gali būti skiriami į dvi sąlygines grupes. Pirmąją sudarys tokie prievartos aktai, kurie yra sankcijos *per se*, jie atitinkamoje teisinėje tvarkoje yra reakcijos į teisės draudžiamą veiksma arba susilaikymą nuo teisine prasme privalomo veiksmo. Antrąją grupę tuo tarpu sudarys tokie prievartos aktai, kurie nėra siejami su konkretaus individo veiksmis arba susilaikymu nuo jų (pavyzdžiui, nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams) ir todėl savo pobūdžiu nėra sankcijos¹⁹.

Netiesioginė žala yra siejama su tam tikroje teisinėje tvarkoje draudžiamais asmens veiksmis (šio darbo ribose šie veiksmai suprantami kaip deliktas), į tuos veiksmus yra nukreipta teisinė reakcija, taigi, netiesioginės žalos išieškojimas savo prigimtimi yra sankcija.

Apskritai veiksmas ar susilaikymas nuo veiksmo delikto pobūdį įgyja tik tuo atveju, kai teisinė tvarka jį padaro prievartos akto, kaip sankcijos, sąlyga; atitinkamai, prievartos aktas sankcijos pobūdį įgyja tik tuo atveju, kai tam tikra teisinė tvarka padaro jį tam tikro veiksmo arba susilaikymo nuo veiksmo padariniu. Kitaip tariant, tam tikras veiksmas yra deliktas dėl to, kad jis siejamas su sankcija (šio darbo ribose – netiesioginės žalos išieškojimu), kaip padariniu²⁰.

Pažymėtina tai, jog Lietuvos civilinėje teisėje netiesioginės žalos išieškojimas yra sankcija iš esmės neapibrėžto veikų rato atžvilgiu (apibendrinant, tų veikų, kuriomis pažeidžiama bendra asmens pareiga nepadarinti kitam asmeniui žalos, atžvilgiu).

„Sankciją“ bet kurioje nacionalinėje teisinėje tvarkoje galima rasti pasireiškiančią dviem skirtingomis formomis: kaip bausmę ir kaip civilinį išieškojimą. Viena nuo kitos šios sankcijos formos skiriasi tuo, jog bausmės tikslas, savaime suprantama, nubausti teisei priešingą veiką padariusį asmenį, tuo tarpu civilinio išieškojimo tikslas nuo bausmės pirmiausiai skiriasi tuo, kad juo siekiama „atitaisyti neteisybę“, t.y., pakeisti dėl neteisėto elgesio susidariusią ir atkurti teisę atitinkančią padėtį, kuri turėtų būti tokia pat, kaip ta, kuri būtų susiklosčiusi, jei teisės pažeidėjas būtų elgęsis teisėtai ar kiek įmanoma tai padėčiai

¹⁹ H. Kelsen. „Grynoji teisės teorija“. Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 117

²⁰ Ibid. P. 119

artimesnė²¹ (kituose šio darbo skriuose bus nagrinėjama, kaip šis tikslas įgyvendinamas Lietuvos teisinėje sistemoje).

Šio darbo ribose neteisėtas elgesys suprantamas kaip netiesioginės žalos padarymas kitam individui, o išieškojimo sankcija – neteisėtai padarytos žalos atlyginimas. Vis dėl to reikia pažymėti, kad asmens, padariusio deliktą, atsakomybės (ir pareigos atlyginti žalą) prilyginimas sankcijai nėra teisiškai tikslus. Tokia traktuotė „suplaka“ pareigos, sankcijos ir atsakomybės sąlygas. Sankcija pati savaime nėra pareiga, o prievartos aktas, teisės norma siejamas su tam tikru elgesiu, taip įsakant tokį elgesį, kuris yra teisinės pareigos turinys. Atsakomybė taip pat nėra pareiga – tai individo santykis su padarytu deliktu. Taigi, pareiga atlyginti žalą yra tik tuo atveju, kai sankcijos sąlyga yra ne tik žalos padarymas, bet ir neteisėtai padarytos žalos neatlyginimas. Vadinasi, civilinio išieškojimo sankciją sudaro dvi pareigos: pagrindinė pareiga - nedaryti žalos ir pakaitinė pareiga, atsirandanti vietoje pažeistos pagrindinės – pareiga atlyginti neteisėtai padarytą žalą²².

Taip civilinis išieškojimas, kaip sankcija – netiesioginės žalos atlyginimas – suprantamas ir Lietuvos teisinėje sistemoje. T.y., jei individas (1) neteisėtai padaro netiesioginės žalos kitam asmeniui ir (2) jos neatlygina, į jo turtą privalo būti nukreiptas prievartos aktas.

Netiesioginės žalos išieškojimas, atsižvelgiant į teisinę prigimtį, turėtų pasireikšti visuomet kaip civilinis išieškojimas, t.y., įgyvendinant aukščiau aprašytą teisinę nukentėjusio asmens grąžinimo į *status quo* funkciją, tačiau, kaip jau buvo minėta nagrinėjant nukentėjusiojo negautų pajamų ir pažeidėjo gautos naudos santykį šių sumų pripažinimo viena kitos ekvivalentu; ir kaip bus matyti iš tolimesniuose šio darbo skyriuose analizuojamų netiesioginės žalos teisinio reglamentavimo aspektų, tam tikrais atvejais Lietuvoje jis apima ir baudimo elementą.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima reziumuoti, jog netiesioginė žala Lietuvoje yra siejama su Lietuvoje nustaytoje teisinėje tvarkoje draudžiamais asmens veiksmais (šio darbo ribose šie veiksmai suprantami kaip deliktas), į tuos veiksmus yra nukreipta teisinė reakcija, taigi, netiesioginės žalos išieškojimas savo prigimtimi yra sankcija. Ši sankcija yra civilinio išieškojimo prigimties ir jos tikslas - pakeisti dėl neteisėto elgesio susidariusią ir atkurti teisę atitinkančią (ar kiek įmanoma tai padėčiai artimesnę) padėtį. Civilinio išieškojimo sankciją sudaro dvi pareigos: pagrindinė pareiga - nedaryti žalos ir pakaitinė pareiga, atsirandanti

²¹ Ibid.. P. 117

²² Ibid. P. 127

vietoje pažeistos pagrindinės – pareiga atlyginti neteisėtai padarytą žalą. Netiesioginės žalos išieškojimas turėtų pasireikšti visuomet kaip civilinis išieškojimas, t.y., išpildant teisinę nukentėjusio asmens grąžinimo į *status quo* funkciją.

4. 2. Netiesioginės žalos principų ir funkcijų įgyvendinimas Lietuvos teisėje

Toliau nagrinėjant netiesioginės žalos institutą Lietuvos teisinėje sistemoje, reikėtų paanalizuoti šio instituto pagrindinius principus, funkcijas ir tikslus bei tai, kaip šie įgyvendinami Lietuvos teismų praktikoje.

Pagrindinio šalies įstatymo – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog asmeniui padarytos materialinės ir moralinės (civilinėje teisėje atitikmenys: turtinės ir neturtinės) žalos atlyginimą nustato įstatymai. Kaip matyti, pati Konstitucija tiesiogiai subjektinės teisės reikalauti žalos atlyginimo nenustato, tačiau įvardija šią subjektinę teisę užtikrinančią pareigą – įpareigoja įstatymų leidėją (valstybę) žalos atlyginimą reglamentuoti kitais įstatymais.

Svarbiausios šio pobūdžio normos yra numatytos Lietuvos CK. Iš deliktų kylančią civilinę atsakomybę, taigi, ir netiesioginės žalos atlyginimą reglamentuoja CK XXII skyriaus trečiasis skirsnis, o ketvirtasis to paties skyriaus skirsnis nustato specialias su deliktine atsakomybe susijusias taisykles.

Netiesioginę žalą suprantant kaip iš deliktų kylančią žalą, esančią turtinės žalos dalimi, jai taikytini du pagrindiniai atlyginimo principai: 1) *restitutio in integrum* – t.y., visiško žalos atlyginimo principas, kuomet kreditorius (nukentėjęs asmuo) grąžinamas į tokią padėtį, kokia būtų buvusi, neesant delikto ir 2) kompensacinės funkcijos išpildymas atlyginant netiesioginę žalą.

Šie principai gali būti suprantami ir kaip netiesioginės žalos atlyginimo tikslai ir tarsi priešpastato kompensaciją nuobaudai, t.y., turtinės žalos atlyginimu siekiama asmenį, patyrusį žalą, grąžinti į iki žalos padarymo buvusią padėtį, o ne nubausti deliktą padariusį asmenį. Tiesa, kaip jau buvo užsiminta ankstesniuose šio darbo skyriuose, civilinėje teisėje nėra visiškai paneigiama vadinamoji „atgrasymo nuo pažeidimo“ funkcija, tačiau net ir ją pripažinus, tai nėra tapatu bausmei ar baudimui ir to netiesioginės žalos atlyginimu neturėtų būti siekiama. Bausmė doktrinoje paprastai priklauso kitai – baudžiamosios teisės šakai.

Vis dėl to tam tikrais atvejais netiesioginės žalos atlyginimo reglamentavimas mūsų šalies įstatymuose kelia pagrįstų abejonių, ar jis tikrai gali būti laikomas atliekančiu tik kompensacinę ir susilaikančią nuo baudimo funkcijos. Paminėtini atvejai – iš intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų kylančios netiesioginės žalos atlyginimo ypatumai.

Pirmas pavyzdys - prekių ženklų savininko netiesioginės žalos atlyginimo reglamentavimas: tiesioginės ir netiesioginės žalos atlyginimas yra vienas iš dabar galiojančių alternatyvių pažeistų prekės ženklo savininko teisių gynimo būdų. Dabar galiojančiame Prekių ženklų įstatymo 51 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad vietoj faktiškai dėl prekių ženklo savininko teisių pažeidimo patirtos žalos (taip pat netiesioginės) galima reikalauti atlyginimo, kuris turėjo būti sumokėtas, jeigu pažeidėjas būtų teisėtai naudojęs prekių ženklą, o kai yra pažeidėjo tyčia are didelis neatsargumas, - dvigubai didesnio šio atlyginimo²³. Įdomu panagrinėti netiesioginės žalos ir negauto atlyginimo santykių sutapties aspektu. Ar negautas atlyginimas vertintinas kaip netiesioginė žala, ar tai yra atskira žalos forma / pasireiškimo rūšis?

Viena vertus, normą galima suprasti kaip reglamentuojančią netiesioginės žalos atlyginimą: nukentėjęs asmuo gali išsireikalauti tai, ko negavo, tačiau būtų gavęs, jei prekių ženklas būtų panaudotas nepažeidžiant savininko teisių; antra vertus, galbūt nepažeidus savininko teisių, t.y., nepanaudojus prekės ženklo neteisėtai, jis apskritai nebūtų panaudotas, o tai reikštų, jog šiuo atveju ir pelno teisėtas ženklo turėtojas nebūtų gavęs.

Čia vėl reikėtų prisiminti negautos naudos „realumo kriterijų“ ir atsakyti į klausimą, ar pastarasis taikytinas šiuo atveju. Teigiamas atsakymas savo ruožtu reikštų, jog atlyginimas, kuris turėjo būti sumokėtas, yra netiesioginė žala, kaip ir taikant bendrąją normą, kuomet žala galima pripažinti ir vietoj negautų pajamų (netiesioginės žalos) reikalauti pažeidėjo neteisėtais veiksmais gautos naudos.

Antroji nagrinėjamo straipsnio dalis kelia jau kitą klausimą: kaip *dvigubai didesnis atlyginimas* atspindi *restitutio in integrum*? Akivaizdu, kad toks atlyginimas viršytų naudą, kurią buvo galima gauti, jei už neteisėtai naudojamą prekių ženklą būtų buvę sumokėta ir lemtų kreditoriaus praturtėjimą, kurį tam tikra prasme būtų galima laikyti nepagrįstu.

Atsakant į šį klausimą būtina paminėti 2004 metų balandžio 29 dienos Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvą dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo, kurioje, be kita ko, numatyta ir tai, jog intelektinės nuosavybės teisių gynybos priemonės ir būdai turi būti ne

²³ Lietuvos Respublikos Prekių ženklų įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2844

tik kompensuojantys, bet ir atgrasantys²⁴. Būtent šiuo principu, arba, kitaip tariant, siekimu įgyvendinti Direktyvos nuostatas (o tai padaryti Lietuvos įstatymų leidėjas turi pareigą), minėtas kompensacijos mechanizmas ir gali būti pateisnamas.

Kitas civilinės atsakomybės kompensacinio tikslo viršijimo pavyzdys – ATGTĮ 78 straipsnio 3-4 dalyse numatytas reglamentavimas, kuriuo teismui, esant atitinkamoms sąlygoms, suteikiama teisė išieškoti kelis kartus didesnę atlyginimą negu priklausytų mokėti už pagal licencijas suteiktas teises²⁵. Tokio nukrypimo nuo *restitutio in integrum* priežastimi galime laikyti keletą faktorių: nustatyti ir apskaičiuoti žalą, tiek tiesioginę, tiek ne, padarytą autorių ar gretutinių teisių pažeidimais, yra ypatingai sunku dėl šių teisių naudojimo būdų ir formų įvairovės, be to, autorių teisių objektai iš esmės yra nematerialūs, o visa tai savo ruožtu lemia sunkumus objektyviai nustatant šių teisių kainą ir, atitinkamai, negautą naudą. Atsižvelgiant į tai, vietoj faktiškai atsiradusių nuostolių naudojamos kompensacijos ir jos šiuo atveju suprantamos ne kaip tiesioginės / netiesioginės žalos atlyginimas (arba tik iš dalies taip suprantamos), o kaip kompensacija už pažeidimą (čia reikėtų prisiminti jau minėtą doktrinoje suformuluotą teiginį, kad tais atvejais, kai atkurti padėties, identiškos buvusiai iki delikto, yra neįmanoma, turi būti sukurta kiek įmanoma artimesnė tai padėčiai padėtis). Kaip ir prieš tai pateiktame pavyzdyje, čia galima išvengti grėsmę smarkiai peržengti kompensavimo funkcijos ribas ir patekti į baudimo sritį.

V. Mizaras tą priteisiamą sumą, kuri viršija realiai patirtą žalą, lygina su Junginių Amerikos Valstijų deliktų teisei žinomais baudiniais nuostoliais (angl. *punitive damages*), kurie nuo kompensacinių nuostolių (angl. *compensatory damages*) kaip tik ir skiriasi savo funkcija: pirmųjų funkcija yra atgrasyti pažeidėją ir jį nubausti, o antrųjų – grąžinti nukentėjusįjį į tokią padėtį, kokia būtų buvusi, jei ne deliktas²⁶. Taigi, turbūt galima teigti, jog intelektinės teisės pažeidimo atveju sankcijos, kaip civilinio išieškojimo, ribos išplečiamos.

Apibendrinant šį skyrių, pasakytina, kad netiesioginės žalos atlyginimui taikytini du pagrindiniai principai: 1) *restitutio in integrum* – t.y., visiško žalos atlyginimo principas, kuomet kreditorius (nukentėjęs asmuo) grąžinamas į tokią padėtį, kokia būtų buvusi, neesant delikto ir 2) kompensacinės funkcijos išpildymas atlyginant netiesioginę žalą. Daugiausiai klausimų keliantis aspektas – šių principų turinio išpildymas Lietuvos teismų praktikoje, kai

²⁴ 2004 metų balandžio 29 dienos Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2004/48/EB

²⁵ Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas, Žin., 1999, Nr. 50 - 1598

²⁶ Autorių kolektyvas „Šiuolaikinės civilinės teisės raidos tendencijos ir perspektyvos“. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Justicija, 2007. P.56

remiantis atskirais teisės aktais, priteisiamas netiesioginės žalos atlyginimas viršija negautas pajamas, t.y., išeina už kompensavimo ir kreditoriaus gražinimo į buvusią iki delikto padėtį ribų. Toks ribų peržengimas pateisinamas Lietuvoje galiojančiais tarptautinės teisės aktais ir yra taikomas tik tam tikrai, pakankamai siauram subjektų ratui, sprendžiant jų teisinis santykius.

Tolimesniuose šio darbo skyriuose bus nagrinėjama, kaip netiesioginės žalos kompensacinė funkcija pasireiškia grynąja savo forma, t.y., apskaičiuojant ir priteisiant netiesioginę žalą atskirų deliktų, tokių, kaip sveikatos sutrikdymas / kitoks jos pakenkimas, gyvybės atėmimas ir turtui padaryta žala.

4. 3. Netiesioginės žalos apskaičiavimas ir atlyginimas sveikatos sužalojimo atveju

Jau anksčiau minėta, kad netiesioginė žala visuomet yra žala turtui, tačiau nagrinėjamu atveju žala turtui kyla tiesiogiai iš (yra tiesiogiai susijusi) žalos asmeniui.

Žalos atlyginimą sveikatos sužalojimo atveju reglamentuoja LR CK 6. 283, 6.285 – 6.290 straipsniai. LR CK 6.283 straipsnio 2 dalis įtvirtina nuostatą, jog sveikatos sužalojimo atveju viena atlygintinų nuostolių rūšių yra netiesioginė žala: *negautos pajamos, kurias nukentėjęs asmuo būtų gavęs, jei jo sveikata nebūtų sužalota*. Kalbant apie netiesioginę žalą sveikatai, atsiradusią iš delikto - sveikatos sutrikdymo, pirmiausiai apibrėžtina sąvoka „sveikata“. Remiantis Pasauline sveikatos apsaugos organizacija, sveikata yra „ne tik ligos ar fizinio defekto nebuvimas, bet ir visiška žmogaus fizinė, psichinė bei socialinė gerovė“²⁷.

Šis apibrėžimas perkeltas ir į Lietuvos Respublikos įstatymus²⁸, todėl deliktinėje civilinėje atsakomybėje žala interpretuotina būtent taip. Aiškinant sąvoką „žala sveikatai“ remiantis pateiktu apibrėžimu, matyti, jog žala sveikatai gali būti padaroma tiek esant, tiek neesant fizinio kontakto, taip pat tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai (sukeliant įvykį, kuris nėra valinis aktas) darant poveikį nukentėjusiajam. Visais išvardintais būdais gali būti padaryta ir tiesioginė, ir netiesioginė žala. Netiesioginę žalą šiuo atveju sudarys dėl fizinių ir / ar psichinių traumų, psichologinių išgyvenimų prarastos ankstesnės pajamos, kitaip tariant,

²⁷ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 166

²⁸ Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas, Valstybės Žinios, 1994, Nr. 63 - 1231

atsiradę negatyvieji nuostoliai. Jau ne kartą minėti visiškos žalos atlyginimo principas ir kompensacinė funkcija privalo būti įgyvendinami ir šiuo atveju. Nagrinėjant netiesioginės žalos atlyginimą sveikatos sutrikdymo atveju, iškyla klausimas, kaip apskaičiuoti tai, kas turi būti atlyginta.

Įprastas netiesioginės žalos apibrėžimas (negautos pajamos, kurias nukentėjusysis būtų gavęs, jei ne deliktas) sufleruoja, jog sveikatos sutrikdymo atveju atlygintinos *nebe*gaunamos pajamos, t.y., sumos, kurios buvo gaunamos iki delikto padarymo ir kurių gavimas nutrūko padarius deliktą. Tokią hipotezę iš esmės patvirtina ir Lietuvoje naudojama prarastų pajamų apskaičiavimo metodika: nustatomas darbingumo netekimo procentinis laipsnis, o konkreti suma apskaičiuojama pagal procentinę išraišką nuo iki sužalojimo buvusio uždarbio. Vadinasi, jei netektas darbingumas sudaro 10 procentų, nukentėjusiajam teoriškai turėtų būti priteista 10 procentų iki sužalojimo gauto uždarbio.

Kitas pasaulyje (bendrosios teisės sistemos šalyse ir Japonijoje) žinomas netiesioginių nuostolių apskaičiavimo būdas – iš pajamų, gautų iki sužalojimo, atimamos pajamos, gaunamos po sužalojimo ir kompensuojamas šių sumų skirtumas. Kad ir kuris metodas būtų taikomas, svarbu apskaičiuoti iki sužalojimo gautas nukentėjusiojo pajamas²⁹.

Dar vienas skirtumas tarp bendrosios ir kontinentinės teisės šalių netiesioginės žalos išmokėjimo būdas – kontinentinės teisės šalyse žalos atlyginimas mokamas periodinėmis išmokomis, tuo tarpu bendrosios teisės šalyse nustatomas tvirta suma ir mokamas iš karto. Vertinti vieną iš dviejų metodų kaip efektyvesnį būtų neteisinga – ir vienas, ir kitas turi ir privalumų, ir trūkumų. Neabejotinas bendrosios teisės šalyse taikomo netiesioginės žalos apskaičiavimo ir išmokėjimo privalumas – visų atlygintinių nuostolių išmokėjimas iš karto. Tai reiškia, jog kreditorius yra apsaugotas nuo galimo skolininko nemokumo ateityje ar periodinių išmokų mokėjimo termino praleidimo. Be to, tai iš principo naudinga ir valstybei – Vyriausybė nebėra priversta nuolat pagal savo nutarimais nustatytus koeficientus indeksuoti priteistą žalos atlyginimą (toks reguliavimas ypač nepatogus esant nuolatinės infliacijos sąlygoms, o kaip tik tokios sąlygos dabar ir yra Lietuvoje).

Antra vertus, priteisiant netiesioginės žalos atlyginimą tvirta suma, nelieka galimybės darbingumui sumažėjus ar padidėjus išmokas atitinkamai padidinti ar sumažinti, vadinasi, konkretaus sveikatos sutrikdymo pasekmės ateityje (darbingumo padidėjimas / sumažėjimas praėjus tam tikram laikui po sveikatos sutrikdymo, taikant gydymą etc.) lieka neįvertintos,

²⁹ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 159

priimtas teismo sprendimas dėl žalos atlyginimo nebegali būti peržiūrimas (JAV ir Anglija). Kontinentinės teisės šalyse naudojant periodinių išmokų sistemą, galima kur kas tiksliau nustatyti išmokos dydį, atsižvelgiant į vykstančius reikšmingus pasikeitimus, tarkime, į darbingumo padidėjimą ar sumažėjimą. Lietuvoje tokiu atveju šalis gali kreiptis į teismą su nauju ieškiniu ir prašyti atitinkamai sumažinti (skolininkas kreditoriaus darbingumo padidėjimo atveju) ar padidinti (kreditorius savo darbingumo sumažėjimo atveju) periodinių išmokų dydį (CK 6.286/6.287 straipsniai). Akivaizdus tokio modelio privalumas – galimybė tiksliau ir atsižvelgiant į besikeičiančias aplinkybes įvertinti netiesioginės žalos dydį; trūkumas – visada liekanti skolininko nemokumo ateityje grėsmė ir bona fidei nebuvimas vykdant įsipareigojimus kreditoriui (pavyzdžiui, nuolatinis vėlavimas mokėti periodines išmokas, terminų nepaisymas etc.).

Yra valstybių, kuriose taikomi abu žalos atlyginimo metodai, priklausomai nuo konkrečios bylos aplinkybių pasirenkant vieną kurį nors ar derinant abu. Tokiose šalyse lieka galimybė ir pritaikius „tvirtos sumos“ metodą teismo sprendimą vėliau peržiūrėti, tiesa, nustatyta sąlyga, jog turi būti esminių pasikeitusių aplinkybių, t.y., žala turi būti iš esmės padidėjusi ar sumažėjusi (Vokietija, Šveicarija, Švedija, Prancūzija). Kai kuriose valstybėse šalių teisė į teismo sprendimo peržiūrėjimą ribojama senaties terminais (Šveicarija – 2 metai nuo sprendimo priėmimo dienos, Kanados Kvebeko provincijoje teismas gali nustatyti 3 metų terminą, per kurį išieškotojas turi teisę reikalauti peržiūrėti sprendimą)³⁰.

Būtina pažymėti, kad LR CK 6.288 straipsnis, reglamentuojantis žalos atlyginimo mokėjimą, ir jo 3 dalis nustato, kad *su nukentėjusio asmens suluošinimu ar kitokiu sveikatos sužalojimu susijusi žala (...) atlyginama periodinėmis išmokomis arba visos žalos dydžio vienkartinė išmoka*. Taigi, išeity, jog ir Lietuvoje sveikatos sužalojimo atveju gali būti taikomas ir „tvirtos sumos“, ir periodinių išmokų metodas. Kuris iš jų bus taikomas, lemia nedarbingumo pobūdis: esant nustatytams neterminuotam nedarbingumui, paprastai mokamos periodinės išmokos, tuo tarpu terminuoto nedarbingumo atveju – teismo nustatyta visos žalos dydžio vienkartinė išmoka. Pažymėtina, kad toks reglamentavimas įsigaliojo tik ėmus veikti dabartiniam Civiliniam kodeksui, prieš tai galiojęs CK 507 straipsnis numatė tik vieną žalos priteisimo formą – kas mėnesinius mokėjimus (tokie pokyčiai neabejotinai vertintini kaip progresyvūs).

³⁰ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 172

Nepaisant šių skirtumų, visose Europos valstybėse teismas, atsižvelgdamas į konkrečias aplinkybes, nustato galutinį atlygintinos žalos dydį.

Analizuojant Lietuvoje taikomą netiesioginės žalos apskaičiavimo modelį ir vertinant jį teismų praktikos kontekste aiškėja, kad šį iš pirmo žvilgsnio nesudėtingą mechanizmą ne visuomet paprasta taikyti praktikoje. Kai sveikatos sutrikdymą patiria asmuo, turėjęs pastovų darbo užmokestį, ypatingų sunkumų, regis, nekyla. Kaip tipinį tokios situacijos pavyzdį galima pateikti LAT kasacine tvarka nagrinėtą bylą, kurioje vertinamas pirmosios ir apeliacinės instancijų teismų sprendimai, kuriais 80 procentų buvusio uždarbio kasmėnesinėmis išmokomis neterminuotai priteista ieškovei, dėl atsakovo kaltės sužalotai eismo įvykyje ir netekusiai 80 procentų darbingumo³¹. LAT šią sprendimo dalį paliko nepakeistą, t.y., pripažino tinkama. Vis dėl to net ir tokiu, atrodytu, paprastu atveju – sužalota sveikata, netekto darbingumo procentą atitinkantis iki sužalojimo buvusio uždarbio procentas priteisiamas nukentėjusiajai – kyla abejonių, atsižvelgiant į teorinį netiesioginės žalos aiškinimą.

Kaip jau ne kartą buvo minėta, netiesioginę žalą sudaro ne tik tos pajamos, kurias nukentėjęs gaudavo ir nebegauna dėl delikto, bet ir tos, kurias realiai galėjo gauti, jei delikto nebūtų buvę. Sveikatos sutrikdymo atveju tai reiškia ne ką kitą, kaip ne tik darbo užmokestį, bet ir virš nustatyto darbo užmokesčio gaunamas pajamas: priedus, premijas, vienkartinės išmokas etc. Dar daugiau – privalo būti įvertintos ir kitos aplinkybės: reali atlyginimo padidėjimo galimybė, susijusi su karjeros perspektyvomis (galimybė daryti karjerą, jei sužalojimo nebūtų buvę), galimybė gauti didesnę atlyginimą ateityje, atsižvelgiant į kvalifikaciją bei profesinį pasiruošimą. Kitaip tariant, nors Lietuvos teisinėje bazėje to nėra tiesiogiai numatyta, analizuojant netiesioginės žalos sąvoką bei siejant ją su deliktų teisėje taikomais principais, tokiais, kaip visiško žalos atlyginimo, grąžinimo į iki delikto buvusią padėtį, darytina loginė išvada, jog priteisiant netiesioginius nuostolius teismas turėtų atsižvelgti į tai, kokias pajamas asmuo būtų gavęs, jei nebūtų buvęs sužalotas, atsižvelgiant į jo gabumus, išsimokslinimą, amžių, gyvenimo sąlygas ir kitas įtakos turinčias aplinkybes, o ne tik vertinti iki sužalojimo gautas nukentėjusiojo pajamas. Viena vertus, tenka pastebėti, kad tokių vertinimų teismų praktikoje pasigendama. Antra vertus, neteisinga būtų šį faktą kategoriškai vertinti kaip teismų darbo trūkumą, pirmiausiai todėl, jog remiantis Lietuvos Respublikos Civilinio proceso kodeksu, ieškovas apibrėžia ieškinio dalyką ir paprastai tik jis

³¹ www.lat.lt / LAT CBS 2007 03 26 nutartis c. b. K. P v. VĮ „Marijampolės regiono keliai“, Nr. 3K-3-107/2007, kat. 44.5.2.16

pats turi teisinę galimybę jį keisti. Be to, ieškovas privalo įrodyti aplinkybes, kuriomis savo ieškinį grindžia. Tai reiškia, kad norėdamas prisiteisti netiesioginių nuostolių atlyginimą, kuris būtų skaičiuojamas ne tik nuo turėto, bet ir nuo potencialiai galėto turėti (padidėjusio, atsižvelgiant į karjeros perspektyvas, kvalifikaciją etc.) atlyginimo, ieškovas privalėtų tai, kaip reikalavimą, suformuluoti ieškinyje, be to, pats privalėtų įrodyti, kad pajamų padidėjimo ateityje tikimybė buvo reali ir pagrįsta.

Įdomu tai, jog nei vienoje nuo 2005 metų LAT kasacine tvarka nagrinėtoje byloje dėl žalos atlyginimo asmens sveikatos sužalojimo ar gyvybės atėmimo atveju, toks ieškinio dalykas suformuluotas nebuvo³²; tuo tarpu kalbant apie įsiteisėjusius pirmosios instancijos teismo sprendimus bylose dėl žalos atlyginimo, žalai atsiradus dėl sveikatos sutrikdymo, galima išskirti tokias tendencijas: pirma, ieškinyje dažnai prašoma atlyginti žalą, nurodant piniginę išraišką ir nspecifikuojant, kokią žalos rūšį ar formą prašoma atlyginti; antra, gana dažnai tai, kas turėtų būti įvardijama ir prašoma atlyginti kaip netiesioginę turtinę žalą, dažnai ieškininiuose reikalavimuose „suplakama“ su neturtine (įvardijama kaip „moraline“) žala; galiausiai, trečia, gana dažnai pirmojoje instancijoje tokios bylos baigiamos taikos sutartimi, taigi, teismas nesprenžia nei žalos diferencijavimo, nei paskaičiavimo, nei įrodinėjimo klausimų. Kaip pavyzdį galima pateikti tokią bylą: žala padaryta sveikatos sužalojimu eismo įvykyje. Ieškinyje prašoma atlyginti žalą, iš pateiktų įrodymų matyti, kad kalbama iš esmės tik apie tiesioginę žalą (nepaisant to, kad buvo negautų pajamų: vyras slaugė žmoną, negalėjo dirbti). Byla baigėsi taikos sutartimi³³.

Kitas probleminis netiesioginių nuostolių apskaičiavimo aspektas atsiskleidžia bylose, kur sveikatos sutrikdymo metu nėra „iki sužalojimo gautų nukentėjusiojo pajamų“, t.y, sužalojamas asmuo, kuris, pavyzdžiui, sužalojimo metu nedirbo ir negavo darbo užmokesčio. Šiuo atveju ir vėl reikia grįžti prie formuluotės „pajamos, kurių pagrįstai buvo galima tikėtis, jei sužalojimo nebūtų buvę“. Tokią situaciją galima iliustruoti viena iš LAT kasacine tvarka nagrinėtų bylų: teismas nagrinėjo kasacinį skundą asmens, kurio sveikata buvo sutrikdyta eismo įvykyje, atsitikusiam dėl atsakovo kaltės. Ieškovas neteko 100 procentų darbingumo. Įvykio metu ieškovas buvo studentas ir nedirbo. Teismas sprendė netiesioginės žalos atlyginimo ir apskaičiavimo klausimus ir nutarė, jog „laikantis minėto visiško žalos atlyginimo principo, vadovaujantis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo kriterijais (...) atsižvelgiant į ieškovo sveikatos sužalojimo pobūdį ir jo pasekmes (...), iš esmės

³² www.lat.lt / Civilinių bylų klasifikatorius / kategorijos nr. 44.5.2.16

³³ 2asis Vilniaus apylinkės teismas, civilinė byla nr. 2-10070-602/06

apsunkinančias jo galimybes pilnavertiškai socialiai egzistuoti, (...) ieškovas turi teisę gauti, o atsakovas privalo mokėti ieškovui žalos atlyginimą, atitinkantį ieškovo įgytos kvalifikacijos darbo užmokesčio dydį (...)" . taip pat nusprendė, kad minėtas dydis nustatytinas remiantis prie Statistikos departamento 2005 m. balandžio 14 d. pažymos Nr. 255 pridėtu „Profesijų sąrašu, remiantis Lietuvos profesijų klasifikatoriumi“. Teismas konstatavo, jog „ieškovo *negautomis pajamomis*, atlygintinomis dėl jo sveikatos sužalojimo, nagrinėjamu atveju laikytinos jo įgytos profesijos darbo užmokesčių atitinkančios darbinės pajamos, į kurias atsižvelgiant skaičiuotinas jam priteistino žalos atlyginimo dydis“³⁴.

Ši byla įdomi tuo, jog teismas, vertindamas netiesioginę žalą, remiasi vien įgyta profesija (kvalifikacija) ir statistiniu už tokią profesiją gaunamu atlygiu. Paprastai tariant, šiuo atveju atlygintina žala buvo paskaičiuota remiantis principu „kaip visiems“, o ne principu „restitutio in integrum“. Nutartis atrodo kritikuotina pirmiausiai dėl to, kad sprendimas nebuvo individualizuotas, kitaip tariant, nebuvo įvertinti anksčiau minėti faktoriai: gabumai, amžius, gyvenimo sąlygos ir kitos įtakos turinčios aplinkybės. Turint omenyje tai, jog viena Lietuvos Aukščiausio teismo funkcijų yra formuoti teismų praktiką Lietuvos Respublikoje, nutartis kelia tam tikrų abejonių, juolab kad pats Teismas kone kiekvienoje nutartyje dėl nuostolių atlyginimo dėl sveikatos sutrikdymo deklaratyviai kartoja visiško žalos atlyginimo principo turinio esmę: *gražinti nukentėjusį asmenį kiek tai yra įmanoma į tokią padėtį, kokia būtų jam nesant sužalotam (...)*.

Verta paminėti, kad skirtingose šalyse netiesioginės žalos atlyginimo praktika, kai sveikata sutrikdoma nedarbingam asmeniui, yra nevienoda, o dažnai ir prieštaringa. Tarkim, Anglijoje tokiu atveju žala atlyginama atsižvelgiant į asmens perspektyvą susirasti darbą ateityje, Vokietijoje – nuo tos dienos, kai nukentėjusysis pradeda dirbti, o tuo tarpu Olandijoje neatlyginama visiškai³⁵.

Kitai netiesioginės žalos atlyginimo klausimas sprendžiamas, kai sveikata sužalojama asmeniui, kuriam nėra suėję 14 metų. Lietuvos Respublikos CK 6. 285 straipsnis numato, kad tuo atveju, kai nukentėjęs asmuo sveikatos sužalojimo metu neturi savarankiškų pajamų, iki jam sueis 14 metų, atlyginama tik tiesioginė turtinė ir neturtinė žala. Netiesioginė turtinė žala atlyginama tik tuo atveju, jei nukentėjusiajam asmeniui sukakus 14 metų nustatomas

³⁴ www.lat.lt / LAT CBS 2007 02 06 nutartis c. b. I. L. v. UAB „Vilniaus autobusai“ Nr. 3K-3-38/2007, kat. 44.5.2.16

³⁵ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 173

darbingumo netekimas ar sumažėjimas, sukeltas sveikatos sužalojimo, atsižvelgiant, be kita ko, į nepilnamečio turėtus gebėjimus ir kitas reikšmingas aplinkybes.

Pažymėtina, kad iki dabar galiojančio CK įsigaliojimo, įvertinant žalą, padarytą sveikatos sužalojimu nepilnamečiui, buvo remiamasi nekvalifikuoto darbininko vidutiniu darbo užmokesčiu, kaip pagrindu skaičiuojant atlygintą sumą³⁶. Suprantama, toks reglamentavimas negalėjo išpildyti teisingo atlyginimo ir nukentėjusiojo gražinimo į iki delikto buvusią padėtį funkcijų. Taigi, turint omenyje teisinio reguliavimo pasikeitimus, konstatuotina, jog šioje srityje Lietuvos teisės normos patobulėjo ir priartėjo prie netiesioginės žalos tikslus, principus ir funkcijas aiškinančios doktrinos.

Verta paminėti tuos atvejus, kai nukentėjusysis dirba, tačiau neturi pastovaus darbo užmokesčio, pavyzdžiui, yra verslininkas. Sveikatos sutrikdymas ir jo sukeltas darbingumo sumažėjimas gali lemti sumažėjusį įmonės pelną. Natūralu, jog verslininko pajamos tiesiogiai priklauso nuo įmonės gaunamo pelno, tačiau ar prarastą įmonės pelną galima prilyginti negautoms asmens pajamoms ir jei taip, kokia apimtimi? Skirtingose šalyse praktika ir vėl skiriasi. Pavyzdžiui, Anglijoje negautas pelnas pripažįstamas negautomis nukentėjusiojo pajamomis ir priteisiamas pilnai, tuo tarpu JAV teismai negauto įmonės pelno negautomis pajamomis nepripažįsta³⁷. Lietuvoje, remiantis LR CK 6.283 straipsnio 1 ir 2 dalimis, tam tikra negauto pelno dalis (atskaičiavus sumas, skiriamas užtikrinti įmonės veiklą ir kitas išlaidas) turėtų būti pripažintas negautomis nukentėjusiojo pajamomis.

Kitas klausimas, susijęs su deliktinės atsakomybės principų išpildymu, vertinant ir priteisiant netiesioginę žalą, atsiradusią dėl sveikatos sužalojimo – žalos dydžio nustatymas tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo turėjo ir oficialių, ir neoficialių pajamų. Šį klausimą žinomas civilinės teisės specialistas Valentinas Mikelėnas ragino spręsti dar 1995 metais, Lietuvoje galiojant senajam civiliniam kodeksui. Spręsti, ar netiesioginė žala atlygintina esant neoficialioms pajamoms, teisininkas siūlė remiantis atsižvelgiant į tai, ar pats nukentėjusysis, siekdamas išvengti mokesčių mokėjimo, slėpė dalį savo pajamų – tokiu atveju į neoficialias pajamas, vertinant netiesioginę žalą, neturėtų būti atsižvelgiama (pats nukentėjusysis neteisėtai veiksmais padidino jam padarytos žalos dydį); ar pajamos buvo neoficialios dėl to, kad darbuotojui darbo užmokestį darbdavys mokėjo neoficialiai, taip vengdamas mokesčių mokėjimo – tokiu atveju į neoficialias pajamas būtų protinga

³⁶ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 551

³⁷ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 173

atsižvelgti³⁸. Deja, iki šiol ši problema teisės normomis nėra pakankamai sureguliuota ir teismai bendros pozicijos šiuo klausimu neturi.

Dar vienas svarbus su netiesioginės žalos, padarytos sveikatos sutrikdymu, susijęs aspektas - CK 6.283 straipsnio 4 dalies taikymas. Atsakomybė dėl žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo atveju reglamentuojama CK 6.283 straipsnyje. Tai yra bendroji teisės norma. Šio straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad šis straipsnis taikomas tik tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo nėra apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu įstatymų nustatyta tvarka. Lietuvos Aukščiausias teismas atsisakė siauro lingvistinio šios straipsnio dalies aiškinimo ir konstatavo, jog aiškinimas turėtų būti plečiamasis, t.y., kad ši norma reiškia kalto asmens pareigą, remiantis visiško žalos atlyginimo principu, atlyginti tą netiesioginės žalos dalį, kurios neatlygina socialinis draudimas (o ne kad esant socialiniam draudimui apskritai dingsta kalto asmens pareiga atlyginti žalą). Tokių normos taikymą iliustruoja LAT nutartis byloje dėl žalos, atsiradusios dėl sveikatos sutrikdymo dėl nelaimingo atsitikimo darbe, atlyginimo: LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija vienoje nutarčių aiškino CK 6.283 straipsnio 1 ir 4 dalių santykį ir konstatavo, kad „jeigu darbuotojas buvo sužalotas dėl nelaimingo atsitikimo darbe dėl darbdavio kaltės ar neteko dalies ar viso darbingumo dėl profesinės ligos ir jam paskirta socialinio draudimo išmoka visiškai neatlygina patirtos žalos, likusią dalį bendraisiais pagrindais turi atlyginti darbdavys“. Taigi teismų praktika formuojama taip, kad darbuotojo apdraudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe socialiniu draudimu įstatymų nustatyta tvarka neatleidžia nuo socialinio draudimo išmokomis neatlygintos žalos atlyginimo. Be to, išplėstinė teisėjų kolegija pažymėjo, kad darbdavio atsakomybė yra deliktinė, o draudiko – sutartinė, ieškovui padarytos žalos dalį, kurios nepadengia atlyginimas pagal šį įstatymą, turi atlyginti už žalą atsakingi asmenys bendraisiais žalos atlyginimo sveikatos sužalojimo atveju pagrindais³⁹.

Apibendrinant šią darbo dalį, galima reziumuoti, jog žala sveikatai gali būti padaroma tiek esant, tiek neesant fizinio kontakto; taip pat tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai darant poveikį nukentėjusiajam. Visais išvardintais būdais gali būti padaryta ir netiesioginė žala. Netiesioginę žalą šiuo atveju sudaro dėl fizinių ir / ar psichinių traumų, psichologinių išgyvenimų prarastos ankstesnės pajamos - negatyvieji nuostoliai.

³⁸ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 185

³⁹ www.lat.lt / LAT CBS 2006 11 07 nutartis c. b. V.V. v. UAB „Žemaitijos deguonis“ Nr. 3K-3-575/2006, kat. 44.5.2.16

Sveikatos sužalojimo atveju netiesioginė žala Lietuvoje atlyginama visais atvejais, kai nukentėjęs asmuo įrodo, kad negavo pajamų, kurias būtų gavęs, jei ne sveikatos sužalojimas, išskyrus asmenį iki 14 metų (ir iki jam sukaks 14 metų), jei jis tuo metu savarankiškų pajamų neturėjo.

Lietuvoje prarastos pajamos apskaičiuojamos nustatant darbingumo netekimo procentinį laipsnį, o konkreti suma apskaičiuojama pagal procentinę išraišką nuo iki sužalojimo buvusio uždarbio. Bendrosios teisės sistemos šalyse netiesioginiai nuostoliai apskaičiuojami iš pajamų, gautų iki sužalojimo, atimant pajamas, gaunamas po sužalojimo ir kompensuojamas šių sumų skirtumas. Pirmuoju atveju žalos atlyginimas mokamas periodinėmis išmokomis, antruoju - nustatoma tvirta suma ir mokama iš karto. Lietuvoje galimi abu būdai.

Esminis sistemų skirtumas – galimybė peržiūrėti ir pakeisti teismo sprendimą ateityje. Lyginant iki dabartinio CK įsigaliojimo buvusį teisinį problemos reglamentavimą, pasakytina, kad tam tikrais aspektais teisinis reglamentavimas patobulėjo (žalos padarymo nepilnamečio sveikatai atvejai; atsiradusi galimybė žalą atlyginti tvirta suma), tačiau vis dar yra neišspręstų klausimų.

Probleminiai aspektai – netiesioginės žalos individualizavimas vertinant skirtingas kiekvienos bylos aplinkybes, negautų dėl delikto pajamų įrodinėjimas, jų pripažinimas netiesiogine žala ir tikslus apskaičiavimas, ypač, kai pajamos yra kito pobūdžio, nei iki sužalojimo gautas darbo užmokestis, pavyzdžiui, įmonės pelnas; o taip pat tais atvejais, kai pajamos buvo neoficialios.

Viena pagrindinių su netiesioginės žalos apskaičiavimu ir priteisimu Lietuvos teismų praktikoje susijusių problemų yra ta, jog iš esmės teismai sprendimų nelinkę individualizuoti – formaliai vertinamos tik iki sužalojimo gautos nukentėjusiojo pajamos ar statistiškai galėtos gauti pajamos, neatsižvelgiama į individualius aspektus, kiekvienu atveju galinčius nulemti skirtingą priteisiamos netiesioginės žalos atlyginimo dydį.

4. 4. Netiesioginės žalos, atsiradusios iš gyvybės atėmimo, apskaičiavimas ir atlyginimas

Civilinė atsakomybė už dėl gyvybės atėmimo atsiradusią žalą numatyta LR CK 6.284 ir 6.291 straipsniuose. Lyginant netiesioginės žalos, atsiradusios gyvybės atėmimo atveju, sampratą, skaičiavimą ir išmokėjimą su prieš tai aptarta netiesiogine žala, atsiradusia iš sveikatos sužalojimo, galima išvelgti ir panašumų, ir esminių skirtumų: abiem atvejais netiesioginė žala atsiranda iš delikto asmeniui, abiem atvejais žalos atlyginimo skaičiavimas susietas su sužalotojo / mirusiojo asmens iki delikto turėtomis pajamomis. Trumpai aptariant skirtumus, pasakytina, kad, pirmiausiai, sveikatos sužalojimo atveju netiesioginė žala atlyginama sužalotam asmeniui, tuo tarpu gyvybės atėmimo atveju kreditoriai kiti: suprantama, kad mirusiajam žalos atlyginti nėra įmanoma, taigi, ji atlyginama asmenims, kurie buvo mirusiojo išlaikomi ar mirties dieną turėjo teisę į išlaikymą. Taigi, gyvybės atėmimo (skirtingai, nei sveikatos sužalojimo) atveju, netiesioginė žala suprantama ne kaip nebegaunamos mirusiojo pajamos, o kaip mirusiojo išlaikytų (ar turėjusių teisę į išlaikymą) asmenų nebegaunama mirusiojo pajamų dalis.

Svarbiausi dėl gyvybės atėmimo atsiradusios netiesioginės žalos aspektai bus aptarti šiame darbo skyriuje.

Kaip jau minėta skyriaus pradžioje, gyvybės atėmimo atveju netiesiogine žala bus pripažįstama tik *dalys* mirusiojo asmens nebegaunamų pajamų. Būtent ta dalis, kurią mirusiojo asmens išlaikomi ar turėję teisę būti išlaikomi nedarbingi asmenys gavo ar turėjo teisę gauti mirusiajam esant gyvam. Taigi, atrodytų, jog netiesioginė žala šiuo atveju yra tik *pajamų dalis*, o ne visos dėl delikto negaunamos pajamos. Antra vertus, tai būtų visiškai neteisinga vertinti kaip dalinį, o ne visišką žalos atlyginimą. Kreditorius (ar kreditoriai) šiuo atveju yra asmenys, gavę (turėję teisę gauti) iš mirusiojo išlaikymą, todėl vertinant netiesioginę žalą, omenyje turimos šių asmenų (o ne mirusiojo) nebegaunamos pajamos. Taigi, galima teigti, jog žiūrint iš išlaikytinių perspektyvos, yra kompensuojamos visos nebegaunamos (dėl delikto) pajamos. T.y., kompensuojamos sumos yra ekvivalentiškos toms, kurias jie gaudavo / turėjo teisę gauti. Suprantama, kad šios sumos sudaro tik dalį visų mirusio asmens gautų pajamų.

Analizuojant normų tekstą detaliau, matyti, kad ne absoliučiai visi asmenys, kuriuos mirusysis išlaikė, turi teisę reikalauti netiesioginės žalos atlyginimo. Įstatymu tokia teisė

numatyta nepilnamečiams vaikams, sutuoktiniui, *nedarbingiems* tėvams ir kitiems faktiniems *nedarbingiems* išlaikytiniams. Taigi, kad galėtų reikalauti kompensuoti pajamas, kurias gaudavo iš mirusiojo, t.y., būti tokio reikalavimo kreditoriumi, asmenys turi atitikti tam tikrus kriterijus: nepilnametystės (vaikų atveju) ar nedarbingumo (tėvų ir kitų faktinių išlaikytinių atveju).

Toks reglamentavimas atskleidžia tam tikrus prieštaravimus: pirmiausiai, jau minėto CK 6. 284 straipsnio 2 dalis aiškiai nustato: *atlyginama ta mirusiojo pajamų dalis, kurią jie [išlaikytiniai] gavo (...) mirusiajam esant gyvam*. Vadinasi, jei mirus sūnui, motina įrodytų, jog kas mėnesį iš mirusiojo gaudavo dešimt tūkstančių litų, ši suma jai turėtų būti priteista iš kalto asmens kaip netiesioginės žalos atlyginimas.

Iš tiesų sisteminis CK normų, reglamentuojančių žalos atlyginimą gyvybės atėmimo atveju, aiškinimas ir praktika liudija ką kita. Pirmiausiai, tam, kad gautų netiesioginės žalos atlyginimą, faktiniai išlaikytiniai turėtų būti nedarbingi (CK 6.284 str. 1 dalis). Pasitelkiant lingvistinį normos aiškinimą, išeitų, kad tokie asmenys ne tik turėtų nedirbti, bet ir *negalėti* dirbti.

Vargu, ar teisinga sieti išlaikytinio nedarbingumą su teise į žalos atlyginimą, tokiu būdu atsisakant ginti darbingų išlaikytinių interesus. Svarbiausias argumentas, kuriuo tokią kritiką galima pagrįsti – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta norma, suteikianti kiekvienam asmeniui teisę į darbą, tačiau neįpareigojanti jo dirbti.

Negana to, remiantis Aukščiausio teismo formuojama praktika, *išlaikymas suvokiamas kaip materialinių ir kitokių asmens pragyvenimui reikalingų išteklių teikimas nuolat ir esminio dydžio (sudaro jo gyvenimo poreikių esminę dalį)*⁴⁰. „Esminius gyvenimo poreikius“ matyt reikėtų suvokti objektyviai: kaip būtina kiekį maisto, drabužių, būtina išsilavinimą bei pastogę. Tokia „būtinų poreikių“ interpretacija neturi nieko bendra su anksčiau pateikta hipotetine situacija. Taigi, remiantis CK ir teismų praktika, įsivaizduojama motina, jei būtų darbinga, žalos atlyginimo apskritai negautų, o jai esant nedarbingai, gautų tiek, kad būtų patenkinti „esminiai gyvenimo poreikiai“ ir tai, matyt, smarkiai nesutaptų su tuo, ką ji gavo mirusiajam esant gyvam. Tai tik vienas prieštaravimas, kurį, be jokios abejonės, galima kritikuoti, argumentuojant būtinybe CK aiškinti sistemiškai ir ne vien siauru lingvistiniu aspektu, vienok, tai nepanaikina tokio reglamentavimo ir teismų praktikos prieštaravimo jau

⁴⁰ www.lat.lt / LAT CBS 2006 09 18 nutartis c. b. A. L. v. UADB „Ergo Lietuva“ Nr. 3K-3-484/2006, kat. 44.5.2.1

ne kartą minėtiems deliktų teisės visiško žalos atlyginimo ir nukentėjusiojo gražinimo į iki delikto buvusią padėtį principams.

Apart „esminių gyvenimo poreikių“ sąvokos, plačiau diskutuoti galima ir dėl įstatyme įtvirtintos nuostatos, kad faktiškai buvę išlaikomi asmenys turi būti nedarbingi. Sunku spręsti, kodėl įstatymo leidėjas pasirinko tokią formuluotę (ne nedirbantys, kas atrodytų šiek tiek logiškiau, o būtent nedarbingi). Akivaizdu, kad gyvybės atėmimo atveju netiesioginė žala gali būti padaroma ir darbingam, ir dirbančiam asmeniui, todėl net suvokiant CK 6. 284 straipsnio 1 dalį kaip specialiąją normą CK 6. 263 straipsnio 2 dalies atžvilgiu, lieka klausimas, kaip šiuo atveju įgyvendinamas *restitutio in integrum* principas. Regis, teisė šiuo atveju labiau saugo deliktą padariusį, o ne jį patyrusį asmenį.

Vis dėl to, net ir suvokiant, kad teisinis šio klausimo reguliavimas Lietuvoje nėra tobulas, galima pasidžiaugti, kad tam tikrų teigiamų poslinkių, lyginant su reglamentavimu, galiojusiu iki įsigaliojant dabartiniam CK, yra įvykę. Pavyzdžiui, dabar nebėra reikalaujama, kad žuvusio asmens sutuoktinis būtų nedarbingas (toks reikalavimas saisto tik faktinius žuvusiojo išlaikytinius).

Plačiau nagrinėjant teismų praktiką, matyti, kad civilinėse bylose dėl netiesioginės žalos atlyginimo dėl gyvybės atėmimo tipinis reikalavimas – priteisti netiesioginės žalos atlyginimą maitintojo netekusiems vaikams. Įdomu tai, kad Lietuvoje nėra įprasta (nors įstajimas suteikia tokią galimybę) reikalauti atlyginti netiesioginę žalą sutuoktiniui.

Pavyzdžiui, vienoje LAT nagrinėtoje byloje ieškovė savo ir savo nepilnamečių vaikų interesais pareiškė ieškinį ir prašė priteisti jai nepilnamečių dukters ir sūnaus interesais žalos atlyginimą maitintojo netekimo atveju periodinėmis išmokomis kas mėnesį iki vaikų pilnametystės, o jeigu vaikai mokysis – iki 24 metų (taip pat priteisti jai ir vaikams iš atsakovo neturtinę žalą). Teismas ieškinio dalį dėl periodinių išmokų tenkino, remdamasis CK 6. 284 str. 2 dalimi: asmenims, turintiems teisę į žalos atlyginimą netekus maitintojo, atlyginama ta mirusiojo pajamų dalis, kurią jie gavo ar turėjo teisę gauti mirusiajam esant gyvam⁴¹.

Pastarojoje byloje įdomūs du aspektai: pirma, nei viena teismo instancija neargumentavo ir neišaiškino, kokiais kriterijais remiantis buvo paskaičiuotos periodinės išmokos žuvusiojo vaikams (neaišku, ar žuvusiojo turėtos pajamos – darbo užmokestis buvo dalijamas į tris ar keturias dalis, ar vaikams priklausančios dalys apskaičiuotos kokiu nors

⁴¹ www.lat.lt / LAT CBS 2005 06 13 nutartis c. b. L. Stravinskienė v. UAB „Vigidas“ Nr. 3K-P-276/2005, kat. 44.5.2.16

kitu būdu); antra, ieškovė neprašė priteisti tos sumos, kuria žuvęs asmuo prisidėdavo prie bendro namų ūkio išlaikymo, t.y., šitos netiesioginės žalos dalies atlyginimo klausimas apskritai nebuvo nagrinėjamas.

Kitas pavyzdys: ieškovai nurodė, kad eismo įvykio metu buvo sužalotas ieškovės sutuoktinis, kuris nuo patirtų sužalojimų mirė. Iki jo mirties su juo ir ieškove gyveno jų įdukros vaikai, kuriuos jie augino nuo mažens ir išlaikė. Vaikų motina gyvena atskirai, ji augina dar du mažamečius vaikus, pajamos yra mažos, todėl ji neturėjo ir neturi galimybės padėti išlaikyti vaikų. Po sutuoktinio mirties ieškovė viena išlaiko vaikus, tačiau pajamos yra nedidelės, dėl to jai sunku išlaikyti vaikus. Ieškovė prašė nustatyti juridinę reikšmę turintį faktą, kad vaikai buvo ir yra jos šeimos faktiniai išlaikytiniai, ir jie turi teisę gauti iš atsakovo žalos atlyginimą dėl maitintojo netekties⁴². Kaip ir prieš tai pateiktame pavyzdyje, ieškinyje netiesioginę turtinę žalą sudaro tik nebegaunamas išlaikymas vaikams, nereikalaujama netiesioginės žalos atlyginimo ieškovei (sutuoktinei), nepaisant to, kad jos pajamos mažos ir galima daryti prielaidą kad ne tik žuvusio asmens buvę išlaikomi nepilnamečiai vaikai, bet ir jo sutuoktinė patyrė netiesioginę žalą dėl delikto.

Kalbant apie įsiteisėjusius pirmosios instancijos teismo sprendimus bylose dėl žalos atlyginimo, žalai atsiradus dėl gyvybės atėmimo, matyti, kad netiesioginę žalą apskritai retai prašoma priteisti. Pavyzdžiui: žuvus vyrui ieškovė prašė priteisti 10. 000 litų žalos atlyginimo, nspecifikuodama, tiesioginė ar netiesioginė tai žala. Teismas priteisė 6594 lt. 55 centus tiesioginės žalos (patirtos laidotuvių išlaidos) atlyginimo. Tiesą sakant, šiuo atveju teismas nepasinaudojo savo teise paskirti terminą ieškovei pateikti įrodymus, pagrindžiančius likusią ieškinio dalį (nesvarbu, kaip tiesioginę ar netiesioginę žalą), netiesioginės žalos klausimo apskritai nekėlė, nors pagrindas tam akivaizdus: ieškovė augina nepilnametį vaiką ir galima daryti pagrįstą prielaidą, jog žuvus vyrui neteko dalies pajamų – pirmiausiai kaip vaiko, o galbūt ir kaip savo pačios išlaikymo⁴³. Toks teismo sprendimas, deja, vertintinas kaip formalus darbo atlikimas, nepasinaudojant visomis teismui įstatymais suteiktomis galimybėmis kaip įmanoma teisingiau išspręsti bylą.

Taigi, konstatuotina, kad Lietuvos teismų praktikoje ne visuomet reikalaujama viso galimo netiesioginės žalos atlyginimo.

⁴² www.lai.lt / LAT CBS 2006 08 30 nutartis c. b. G. S. v. SIA „Sido Partikas Grupa“ Nr. 3K-3-484/2006, kat. 44.2.4.1

⁴³ 2asis Vilniaus apylinkės teismas, civilinė byla nr. 2-9336-131/06

Kaip kontrastą pateikiant kitų Europos valstybių teismų praktiką, matyti, kad tipinis žalos atlyginimo ieškinys dėl gyvybės atėmimo apima tiesioginės turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo reikalavimą (taip pat, kaip Lietuvoje) ir netiesioginės žalos atlyginimo reikalavimą, kuris susideda iš reikalavimo priteisti netektą išlaikymą vaikams *ir* sutuoktiniui (skirtingai, nei Lietuvoje). Pavyzdžiui, Prancūzijoje žuvus prancūzui gydytojui, teismas priteisė šeimai tokius netiesioginius nuostolius: 2053590 frankų – žmonos prarastos pajamos, 804473 frankai – vaikų prarastos pajamos⁴⁴.

Grįžtant prie prieš tai nagrinėtos bylos dėl netiesioginės žalos atlyginimo priteisimo faktiniams išlaikytiniams, reikia pažymėti, jog ši byla įdomi dar ir tuo, kad čia buvo išspręsti sąvokos „faktiniai išlaikytiniai“ interpretavimo ir kai kurie su šia sąvoka susiję teisiniai klausimai: pirmos instancijos teismas ieškovės reikalavimų nepatenkino, remdamasis tuo, jog ieškovė neįrodė, kad nepilnamečiai buvo faktiniai žuvusiojo išlaikytiniai. Teismas nurodė, kad pagal įstatymą nepilnamečius vaikus privalo išlaikyti jų tėvai. Seneliai, turintys galimybę, privalo išlaikyti paramos reikalingus nepilnamečius savo vaikaičius, *neturinčius tėvų* arba *negalinčius gauti* jų išlaikymo. Teismas taip pat nutarė, kad nėra pagrindo daryti išvadą, kad vaikai neturėjo galimybės gauti išlaikymą iš savo tėvų. Byloje nėra neginčytinų įrodymų, kad vaikai buvo išlaikomi *tik* jų senelių ir kad šiuo metu jie yra visiškai išlaikomi ieškovės Vaikų seneliai, gaudami tik senatvės pensiją, neturėjo realios galimybės *visiškai* išlaikyti vaikų. Be to, vaikų motina pripažino, kad iš dalies prisideda prie vaikų išlaikymo. Taigi, pirmos instancijos teismas suformulavo tokią teisinę nuomonę: nepilnamečiams vaikams išlaikymą gali teikti tik vienas asmuo arba tik tėvai. Kasacine tvarka nagrinėjnt bylą toks vaikų, kaip faktinių išlaikytinių, vertinimas buvo sukritikuotas ir paneigtas. Aukščiausiojo teismo teisėjų kolegija padarė išvadą, kad jeigu vaikams reikalingą išlaikymą faktiškai užtikrina tėvai ir seneliai, nes vien tėvų teikiamų lėšų nepakanka, tai seneliai gali būti pripažinti kaip išlaikymą faktiškai teikę asmenys. Atitinkamai dėl senelio, teikusio visą ar dalį išlaikymo (pinigais, natūra: gyvenamojo ploto suteikimu, priežiūra ar kitaip), žuvimo atsiradusi išlaikymo netekimo vertė turi būti vertinama kaip žala dėl maitintojo netekimo. Pasak teismo, CK 6.284 straipsnio 1 dalyje nustatyti du teisės į netiesioginės žalos atlyginimą pagrindai. Vienas siejamas su išlaikymo faktu, o kitas – su išlaikymo pareiga. Išlaikymo faktas pagal CK 6.284 straipsnio 1 dalį yra savarankiškas teisės į žalos atlyginimą atsiradimo pagrindas ta prasme, kad jis nepriklauso nuo pareigos išlaikyti asmenį buvimo ir jos

⁴⁴ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 160

vykdymo. Išlaikymas galėjo būti teikiamas geranoriškai be teismo sprendimo, įstatymo nuorodos, t. y. nesiejant su teisine pareiga. Tai, kad nepilnamečiai vaikai dalinį išlaikymą gavo iš tėvo ar motinos, savaime nepaneigia, kad žuvęs senelis nedalyvavo išlaikant nepilnamečius vaikaičius. Priklausomai nuo teiktos pragyvenimo išteklių vertės (dalies), kuri byloje turi būti nustatyta, gali būti pripažinta, kad senelio žūtimi padaryta žala – netekta išlaikymo dalis. Apibendrinant bylą, pasakytina, kad čia suformuota teisinė išvada, jog išlaikymas gali būti teikiamas kelių asmenų (nepriklausomai nuo to, ar tai įstatymu nustatyta pareiga, ar savanoriškas, t.y., faktinis išlaikymas) ir nustačius juridinės reikšmės turintį faktą, jog išlaikymas buvo faktiškai teikiamas ir dėl delikto nebėra gaunamas, yra pagrindo pripažinti tokias negaunamas pajamas netiesiogine žala ir priteisti jos atlyginimą, t.y., kompensuoti tą išlaikymo dalį, kurios faktiniai išlaikytiniai nebegauna dėl delikto, šiuo atveju – gyvybės atėmimo. Taigi, faktas, kad asmuo ar asmenys buvo išlaikomi kelių asmenų, kurių vieni turi teisinę išlaikymo pareigą, o kiti jos neturi, tačiau faktiškai teikia išlaikymą ar prie išlaikymo prisideda, išlaikytojo gyvybės atėmimo atveju išlaikymo dalis, kurios išlaikytiniai nebegauna, turi būti pripažįstama netiesiogine žala ir atlyginama. Tokiu aiškinimu teismas išpildė *restitutio in integrum* principo turinį sprendžiant dėl netiesioginės žalos, padarytos gyvybės atėmimu.

Netiesioginės žala, atsiradusi dėl gyvybės atėmimo, apskaičiuojama panašiai kaip ir sveikatos sužalojimo atveju, t.y., atlygintinos žalos dydis paprastai siejamas su mirusiojo darbo užmokesčiu, tiksliau, ta užmokesčio dalimi, kuri iki mirties tekdavo išlaikytiniams. Kaip ir sveikatos sužalojimo atveju, problemų kyla tuomet, kai nėra įmanoma tiksliai apskaičiuoti turėtų žuvusiojo pajamų, pavyzdžiui, dėl to, kad mirusysis negaudavo pastovaus darbo užmokesčio.

Tokią situaciją galima pailiustruoti viena Lietuvos Aukščiausio teismo nutartimi: ieškovė nurodė, kad dėl eismo įvykio metu padarytų sužalojimų mirė jos vyras; ieškovė prašė priteisti iš atsakovo (baudžiamojoje byloje pripažinto kaltu dėl eismo įvykio) tiesioginės ir netiesioginės žalos atlyginimą. Netiesioginė žala šiuo atveju ir vėl – netektas vaikų išlaikymas. Teismas pripažino, jog ieškinyje priteisti žalą nukentėjusiojo nepilnamečiams vaikams išlaikyti tenkintinas visiškai. Šioje byloje nagrinėti du įdomūs aspektai: pirma, ieškovės vyras dirbo pagal patentą; taigi, pastovaus kasmėnesinio darbo užmokesčio negaudavo. Šiuo atveju, vertindami buvusias žuvusiojo pajamas, visų instancijų teismai pasielgė panašiai, kaip nagrinėtoje byloje dėl sveikatos sužalojimu padarytos žalos atlyginimo, kuomet nukentėjusysis buvo studentas, darbo neturėjo ir darbo užmokesčio

negavo: teismo vertinimu, apskaičiuoti tiksliai žuvusiojo pajamas nėra galimybių, todėl nukentėjusiojo uždarbiui apskaičiuoti atsižvelgta į atitinkamų metų darbo užmokesčio statistinį vidurkį šalies ūkyje. Detalesnio aiškinimo, kodėl teismas mano, kad nėra įmanoma tiksliai apskaičiuoti žuvusiojo pajamas, pateikta nebuvo. Tai kelia tam tikrų klausimų, ypač turint omenyje tai, jog ieškovė pateikė teismui visus su žuvusiojo pajamomis susijusius dokumentus; taigi, teismas turėjo galimybę netiesioginę žalą „individualizuoti“. Žinoma, precizinio tikslumo tokiais atvejais vargu ar įmanoma pasiekti, bet abejotina, kad „ūkio vidurkis“ yra tikslesnė patirtos žalos išraiška, nei pajamų vidurkis, kurį teismas galėjo apskaičiuoti, remdamasis pateiktais dokumentais, rodančiais būtent žuvusiojo kas mėnesines pajamas. Teismo sprendimas kritikuotinas dėl to paties formalaus, neindividualizuojančio vertinimo, jau aptarto ankstesniame skyriuje.

Toliau teismas sprendė, kuri žuvusiojo pajamų dalis turi būti pripažinta netiesiogine žala ir priteista atlyginti. Teismas nustatė, kad miręs sutuoktinis išlaikė dvi nepilnametes dukteris, ieškovė turėjo savo pajamų, todėl laikė pagrįsta aplinkybę, jog nukentėjusiojo išlaikomi asmenys gaudavo 1/3 dalį jo uždarbio, kurio neteko; taigi teismas nustatė, kad yra pagrįstas ieškinio reikalavimas priteisti žalos atlyginimą nukentėjusiojo nepilnametėms dukterims išlaikyti kas mėnesį mokamomis išmokomis – po 1/3 kiekvienai dukrai. Kasatorius ginčijo kiekvienai dukrai priskirtą žalos atlyginimo dalį argumentuodamas tuo, kad vaikus privalo išlaikyti abu tėvai; ieškovė taip pat turėjo pajamų, todėl kiekvienam šeimos nariui išlaikyti tenkančios šeimos biudžeto dalys yra lygios, t. y. keturių asmenų šeimoje kiekvienam šeimos nariui tenka po 1/4 dalį; kadangi ieškovė dirba, tai dukterims padaryta ir atlygintina žala yra jų netekta nukentėjusiojo uždarbio dalis, kurią jos gaudavo ar turėjo teisę gauti kaip savo išlaikymą, t. y. 1/4 nukentėjusiojo uždarbio dalis. Teismų sprendimas priteisti vaikams po 1/3 dalį tėvo pajamų leidžia teigti, kad ieškovė visiškai neišlaikė savo vaikų. Teimas tokį argumentą atmetė, konstatuodamas, kad žuvusiajam ir jo išlaikomiems dviem nepilnamečiams vaikams teko po 1/3 dalį uždarbio, kurį jis gavo iki mirties. Toks 1964 m. CK 499 straipsnio 2 dalies normos aiškinimas dera ir su Lietuvos Respublikos žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimų profesine liga laikinojo įstatymo (1997 m. liepos 1 d. Nr. VIII-366) 7 straipsnio 2 dalies nuostata, kad maitintojo netekimo atveju teisę į žalos atlyginimą turintiems asmenims žala apskaičiuojama ir atlyginama, vienetu padidinus teisę į žalos atlyginimą turinčių asmenų skaičių. Nagrinėjamu atveju teisę į žalos atlyginimą turi dvi nepilnametės žuvusiojo dukterys. Kasacinio skundo argumentas, kad, nustatant atlygintinos žalos dydį, žuvusiojo uždarbis turėjo būti dalijamas iš keturių,

įskaitant sutuoktinę, neatitinka įstatymo nustatyto reglamentavimo⁴⁵. Tokios praktikos iš esmės iki šiol yra laikomasi.

Dar viena įdomi šios bylos detalė – mokesčių, atskaičiuotinių nuo žuvusiojo atlyginimo, klausimas. Kasaciniame skunde nurodoma, kad žalos atlyginimo dydis priklauso nuo nukentėjusiojo uždarbio dalies, tenkančios išlaikytiniams; išlaikymui gali būti priskirtos tik grynosios pajamos (*netto*), t. y. minusavus mokėtinus mokesčius. Kasatorius teigė, jog teismo priteista kasmėnesinė išlaikymo suma buvo nustatyta neatsižvelgiant į mokėtinus mokesčius, tačiau teismas šį argumentą atmetė, remdamasis motyvu, kad žuvusysis dirbo pagal patentą, o ne darbo sutartį, todėl mokėjo tik patento mokestį ir dėl šios priežasties kasatoriaus nurodyti mokesčiai nuo atlygintinos žalos sumos nėra nuskaičiuotini. Neabejotinai galima sutikti su tokiu teismo išaiškinimu, tačiau tuomet kyla klausimas, kodėl nuo sumos (statistinio vidurkio) nebuvo nuskaičiuotas minėtasis patento mokestis.

Galiausiai, nagrinėjant netiesioginę žalą dėl gyvybės atėmimo, paminėtina CK 6. 283 straipsnio 4 dalis, kuri teismų praktikoje aiškinama plečiamai. Esant dėl gyvybės atėmimo atsiradusiai žalai, CK 6. 284 straipsnio 4 dalis teismų praktikoje aiškinama identiškai CK 6. 283 straipsnio 4 daliai, t.y., kad draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe iš esmės nepanaikina kaltų asmenų pareigos atlyginti dėl gyvybės atėmimo atsiradusią žalą. Taigi, jei nukentėjęs asmuo buvo apdraustas minėtu draudimu, tačiau draudimo suma nekompensuoja padarytos netiesioginės žalos visiškai, o taip pat tais atvejais, kai įvykis pripažįstamas nedraudiminiu, lieka kalto dėl gyvybės atėmimo asmens pareiga atlyginti patirtą netiesioginę žalą asmenims, kurie pagal įstatymą tokį atlyginimą turi teisę gauti.

Tai patvirtina ir vienas LAT nutarimų, kuriame konstatuojama: nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo paskirtis – nustatyti nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo santykius, o ne reglamentuoti atsakomybę už žalą (...)⁴⁶.

Toks įstatyminis reglamentavimas leidžia daryti išvadą, kad darbdavys, nesant įstatyme numatytų jo atsakomybę eliminuojančių sąlygų, įstatymų nustatyta tvarka atsako ir už dėl nelaimingo atsitikimo darbe, kuris nepripažintas draudiminiu įvykiu, atsiradusią žalą. CK tiesiogiai nesieja žalos atlyginimo su draudiminiais ar nedraudiminiais įvykiais, numatytais Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme. Dėl to CK 6.284

⁴⁵ Ibid. 41 (Žiūrėti 41ą išnašą)

⁴⁶ www.lat.lt / c/ LAT CBS 2005 06 13 nutarimas Nr. 3K-P-276/2005 „Dėl žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimo profesine liga laikinojo įstatymo taikymo laiko atžvilgiu; dėl CK 6. 284 straipsnyje įtvirtintų nuostatų taikymo tais atvejais, kada nelaimingas atsitikimas darbe nepripažintas draudiminiu įvykiu“.

straipsnį ir jo 4 dalį aiškinant sistemiškai darytina išvada, kad šis CK straipsnis gali būti taikomas ir tais atvejais, kai, esant nustatytoms darbdavio atsakomybės sąlygoms, nukentėjęs asmuo buvo apdraustas nuo nelaimingų atsitikimų darbe. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka, tačiau nelaimingas atsitikimas darbe nepripažintas draudiminiu įvykiu. Pažymėtina, kad tokią įstatymų leidėjo valią patvirtina ir tai, kad 2003 m. lapkričio 11 d. įstatymu Nr. IX-1819 pakeisto ir nauja redakcija išdėstyto Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 8 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad jeigu ištyrus nelaimingą atsitikimą darbe <...> jis nepripažįstamas draudiminiu įvykiu, sužalotam ar susirgusiam profesine liga asmeniui ir (ar) jo šeimos nariams žala atlyginama CK nustatyta tvarka.

Apibendrinant šį skyrių, pasakytina, jog gyvybės atėmimo atveju netiesiogine žala bus pripažįstama tik *dalis* mirusiojo asmens nebegaujamų pajamų - ta dalis, kurią mirusiojo asmens išlaikomi ar turėję teisę būti išlaikomi nedarbingi asmenys gavo ar turėjo teisę gauti mirusiajam esant gyvam. Šie asmenys šiuo atveju yra kreditoriai. Toks reglamentavimas atitinka visiško žalos atlyginimo reikalavimą, nes šiems asmenims atlyginama viskas, ką jie gavo, mirusiajam gyvam esant ir nebegauna dėl delikto. Kad galėtų būti tokio reikalavimo kreditoriais, asmenys turi atitikti tam tikrus kriterijus: nepilnametystės (vaikai), buvimo santuokoje su žuvusiuoju (sutuoktinis) ar nedarbingumo (tėvai / faktiniai išlaikytiniai).

Tais atvejais, kai asmuo buvo išlaikomas kelių asmenų, kurių vieni turėjo teisinę išlaikymo pareigą, o kiti ne, tačiau faktiškai teikė išlaikymą ar prie išlaikymo prisidėjo, vieno iš išlaikytojų gyvybės atėmimo atveju ta išlaikymo dalis, kurios išlaikytiniai nebegauna, nepriklausomai nuo to, ar išlaikymas buvo teikiamas esant teisiniam pagrindui, ar ne, turi būti pripažįstama netiesiogine žala ir atlyginama.

Draudimas nuo nelaimingų atsitikimų darbe iš esmės nepanaikina kaltų asmenų pareigos atlyginti dėl gyvybės atėmimo atsiradusią žalą: atvejais, kai draudimo suma žalos nepadengia ir kai atsitikimas pripažintas nedraudiminiu įvykiu.

Civilinėse bylose dėl netiesioginės žalos atlyginimo dėl gyvybės atėmimo tipinis reikalavimas – priteisti netiesioginės žalos atlyginimą maitintojo netekusiems vaikams, taigi, ne visuomet reikalaujama viso galimo netiesioginės žalos atlyginimo.

Teisinis šio klausimo reglamentavimas ir teismų praktika atskleidžia tokius probleminius aspektus: kreditorių ratas esant šiam deliktui yra pakankamai limituotas įstatyme nustatytų reikalavimų, todėl netiesioginės žalos atlyginimą turi galimybę

išsireikalauti tik tuos kriterijus atitinkantys asmenys, tuo tarpu kiti asmenys, net jei netiesioginę žalą ir patyrė faktiškai, jos atlyginimo išsireikalauti teisinės galimybės neturi.

Teismai ne visuomet argumentuoja, kokiais kriterijais remiantis skaičiuojamas netiesioginės žalos atlyginimas; kai žuvusysis neturėjo pastovaus darbo užmokesčio, uždarbį teismas skaičiuoja remdamasis tam tikrais vidurkiais, pavyzdžiui, atitinkamų metų darbo užmokesčio statistinį vidurkį šalies ūkyje – tai gana formalus, neindividualizuojantis vertinimas.

4. 5 Netiesioginė žala, atsiradusi iš turto sugadinimo ar jo sunaikinimo, jos apskaičiavimas ir atlyginimas

Netiesioginė žala gali atsirasti iš delikto, kuriuo sugadinamas (sužalojamas ar sunaikinamas) turtas. Tiesioginę žalą, padarytą sužalojant (sunaikinant) turtą, galima atlyginti atlyginant sunaikinto turto vertę, vietoj sunaikinto turto nukentėjusiajam perduodant tokios pat kokybės ir rūšies daiktą arba, jei turtas tik sužalotas, o ne sunaikintas, jį pataisant ar pataisymo išlaidas atlyginant pinigais. Tai alternatyvūs būdai atlyginti turto sumažėjimą – tiesioginę žalą.

Tuo tarpu sutrukdytas turtui padidėti – netiesioginė žala - gali būti išieškota nuostolių (piniginės žalos išraiškos) forma. Netiesioginė žala šiuo atveju bus nuostoliai, patirti dėl negalėjimo naudoti sužaloto turto (paprastai verslo tikslais) ir dėl to negavus pajamų, kurios būtų gautos daiktą naudojant.

Chrestomatinis tokios situacijos pavyzdys – sudaužytas taksi automobilis. Nukentėjusiajam dėl turto sužalojimo asmeniui, pavyzdžiui, taksi automobilių bendrovei, turėtų būti atlygintos automobilio remonto išlaidos (tiesioginė žala) ir negautos pajamos už tą laiką, kai automobilis buvo remontuojamas ir juo nebuvo galima naudotis (netiesioginė žala). Žinoma, negalima suabsoliutinti galimybės netiesioginės žalos atlyginimo prisiesti už bet kokį laiką (nepriklausomai nuo trukmės), kai sužalotu / prarastu daiktu nebuvo naudojama. Tai sudarytų galimybę kreditoriui piktnaudžiauti padėtimi ir būtų neteisinga skolininko atžvilgiu, kad to būtų išvengta, visiškai žalos atlyginimo principas derinamas su nuostolių sumažinimo doktrina.

Apskaičiuojant, už kokį laiką netiesioginė žala turi būti atlyginama, atsižvelgiama į tam tikrus kriterijus. Pavyzdžiui, kreditorius turi pareigą elgtis taip, kad nuostoliai nedidėtų, o jau atsiradę būtų panaikinti per įmanomai trumpiausią laiką; netiesioginės žalos prasme

(sudaužyto taksi automobilio atveju) nukentėjęs asmuo turėtų stengtis automobilį suremonuoti ir vėl imti juo naudotis kuo ekonomiškiau ir per kaip įmanoma trumpesnę laiką, t.y., remonto vilkinimas būtų pagrindas nepriteisti „išaugusios“ netiesioginės žalos – negautų pajamų atlyginimo už tą laikotarpį, kuris nebuvo objektyviai reikalingas automobiliui suremontuoti.

Visiško nuostolių atlyginimo principo derinimą su nuostolių sumažinimo doktrina patvirtina ir LAT senato nutarimas⁴⁷. Nors nutarimas skirtas aiškinti teisės taikymą nagrinėjant civilines bylas dėl turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu, atlyginimo, turbūt nebūtų klaidinga teigti, kad minėta doktrina turėtų būti taikoma bet kokių turto sugadinimo atveju, nepriklausomai nuo to, koks turtas ir kaip buvo sugadintas.

Yra teisininkų, nuostolių sumažinimo doktrinos taikymą vertinančių kaip išimtį iš visiško žalos atlyginimo principo. Tokia nuomonė kritikuotina, turint omenyje tai, jog netiesioginė žala suprantama kaip dėl delikto negautos pajamos, o tuo atveju, kai nukentėjusysis pajamų negauna dėl savo paties veiksmų arba, kitaip tariant, savo veiksmais nuostolius „augina“, dingsta viena būtina civilinės atsakomybės sąlyga – neteisėtų veiksmų ir žalos priežastinis ryšys; taigi, logiška, kad tie nuostoliai, kurie yra nukentėjusiojo (o ne pažeidėjo) elgesio pasekmė po delikto, nebus atlyginami ir šito nereikėtų vertinti kaip išimties iš *restitutio in integrum* principo.

Pažymėtina taip pat tai, jog ieškoviui turint galimybę iš karto po avarijos pakeisti sudaužytą automobilį kitu, būtų pripažįstama, jog netiesioginės žalos ieškovas nepatyrė ir jo reikalavimas išieškoti negautas pajamas nebūtų tenkintinas. Taigi, Lietuvoje netiesioginės žalos atlyginimas galimas iš esmės tik tuomet, kai sužalotas / prarastas turtas buvo naudojamas pelnui gauti.

Apibendrinant atsitiktinai parinktas (iš viso 8) LAT kasacine tvarka nagrinėtas bylas dėl atsakomybės už didesnio pavojaus šaltinių padarytą žalą, matyti tendencija, jog tipinis ieškovų reikalavimas tokiose bylose – tiesioginės turtinės ir neturtinės žalos atlyginimas, taip pat netiesioginės turtinės žalos atlyginimas, susijęs su sveikatos sužalojimu. Tuo tarpu netiesioginės neturtinės žalos atlyginimo tiesiogiai nereikalaujama nei vienoje iš minėtų byų; tiesa, vienoje byloje ieškovė prašė priteisti nuostolių atlyginimą už autoįvykyje sugadintas prekes, kurios buvo skirtos parduoti, tačiau, kadangi atsakovas mokėti prašomos sumos neginčijo ir ją mokėti sutiko, nei vienos instancijos teismas netikslino, ar tai tiesioginė

⁴⁷ LAT Senato 2000 m. birželio 16 dienos nutarimas Nr. 27 “Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“, 19 punktas.

(prarastas turtas, t.y., sugadintų prekių savikaina) ar netiesioginė (negautos pajamos, kurias ieškovė būtų gavusi, prekes pardavus) žala⁴⁸.

Įdomumo dėlei verta paminėti, jog LAT praktikoje, kitaip nei teisės vadovėliuose, taksi bendrovės ne visada reikalauja netiesioginės žalos atlyginimo, pavyzdžiui, byloje 3K-3-520/2005 nukentėjęs asmuo UAB „Vilniaus taksi“ savo patirtą žalą dėl sugadinto automobilio įvertino tokia suma, kokią reikėjo sumokėti automobilį remontavusiai bendrovei ir net nebandė išreikalauti netiesioginės žalos atlyginimo, kuris, galima daryti prielaidą, buvo įmanomas išreikalauti, turint omenyje tai, kad taksi automobilis, kuriam eismo įvykio metu padaryta žala, kaip tik ir yra toks turtas, kuris naudojamas pelnui gauti.

Lyginant Lietuvos teisinį reglamentavimą su kitų Europos valstybių, reikia pasakyti, kad ne visose šalyse reikalaujama priteisiant žalos atlyginimą dėl sužaloto turto reikalaujama, kad daiktas būtų naudojamas pelnui gauti. Pavyzdžiui, Anglijoje ieškovui atlyginama žala, padaryta negalėjimu naudotis sužalotu daiktu ir tais atvejais, kai jis buvo naudojamas laisvalaikiui ar kitokiems asmeniniams poreikiams tenkinti⁴⁹. Toks žalos atlyginimo principo išplėtimas kelia tam tikrų klausimų: pavyzdžiui, kas būtų pripažįstama dėl delikto negautomis pajamomis, jei sužalotas turtas apskritai nebuvo naudojamas pajamoms / pelnui gauti?

Kaip Lietuvos teismų praktikoje suprantama netiesioginė žala, padaryta sužalojant ar sunaikinant turtą, kaip ji įrodinėjama ir vertinama (skaičiuojami nuostoliai), taip pat kaip šiuo atveju suprantamas pajamų realumo ir pagrįstumo kriterijus, matyti analizuojant teismų praktiką.

Kaip pavyzdį galima pateikti vieną iš LAT kasacine tvarka nagrinėtų bylų: ieškovas nurodė, kad jis yra ūkininkas, remdamasis atitinkamais leidimais, išuvinęs tvenkinį. Atsakovas užteršė tvenkinį, dėl ko žuvo visos ieškovo tvenkinyje augintos žuvys. Vienas ieškovo reikalavimų – atlyginti netiesioginę žalą; kaip nurodo ieškovas, dėl atsakovo veiksmų jam mažiausiai vienerius metus yra neįmanoma verstis žuvininkyste, taigi, jis atitinkamai negaus pajamų, kurias būtų gavęs, jei ne neteisėti atsakovo veiksmai. Atsakovas prašomos atlyginti sumos nepagrindė įrodymais.

Pirmos ir antros instancijos teismai sutarė, dėl netiesioginės žalos buvimo fakto: žala padaryta turtui, kurį buvo pagrįstai tikimasi naudoti pajamoms gauti. Tikimybė ateityje gauti pelną buvo pripažinta realia ir pagrįsta remiantis ieškovo veiksmais iki delikto (įregistruo

⁴⁸ Ibid. 41 (Žiūrėti 41ą išnašą)

⁴⁹ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 182

ūkį, įžuvino tvenkinį, žuvis maitino savo lėšomis įsigytais pašarais, tam tikrą laiką tarpą (iki užrešimo) žuvis pardavinėjo). Vis dėl to teismai nesutarė dėl vieno esminių klausimų: atlygintinos netiesioginės žalos dydžio, priklausančio nuo pajamų, kurias buvo tikėtasi gauti, dydžio ir periodo, už kurį žalos atlyginimas turėtų būti skaičiuojamas. Kasacinis teismas, pasisakydamas dėl negautų pajamų dydžio, nurodė, kad CK 6. 249 straipsnio 1 dalis neįtvirtina konkretaus laikotarpio, už kurį priteistinas žalos atlyginimas ir nusprendė, jog negautos pajamos turėtų būti priteisiamos atsižvelgiant į tai, kokį laikotarpį ieškovas užsiėmė šia ūkine veikla ir kiek laiko prireiktų iki užteršimo buvusiai situacijai (iš vykdytos veiklos gautų pajamų lygiui) atkurti. Teismas taip pat pakartojo, jog konkreti prašoma priteisti netiesioginės žalos atlyginimo suma turėtų būti pagrįsta pakankamais įrodymais, o kai šie nepateikiami, teismas turi teisę žalą apskaičiuoti taikydamas oficialius statistinius tokios veiklos pajamingumo vidurkius⁵⁰.

Taigi, formuojama tokia praktika: negautos pajamos – netiesioginė žala – pripažįstamos *per se* atitinkančiomis realumo kriterijų, remiantis iki delikto buvusiais nukentėjusiojo asmens veiksmais; konkreti žalos suma turi būti pagrįsta pakankamais įrodymais, kai jie nepateikiami, ją (sumą) nustatyti galima remiantis oficialiais veiklos pajamingumo vidurkiais; negautos pajamos turi būti skaičiuojamos už tokį laikotarpį, kokio prireiks grąžinti sužalotą turtą į iki delikto buvusią padėtį.

Panašiai netiesioginės žalos atlyginimo klausimas sprendžiamas ir daikto žuvimo atveju, skirtumas toks, kad tuomet nebėra įmanoma grąžinti turtą į iki delikto buvusią padėtį (nes turtas žuvo), tačiau paprastai įmanoma grąžinti kreditorių į tokią padėtį, kokia būtų buvusi, jei ne deliktas. Tarkime, sugadinus parduoti skirtas prekes kaip netiesioginius nuostolius reikėtų atlyginti tą sumą, kurią kreditorius būtų gavęs prekes pardavus, taigi, tuo atveju, jei delikto nebūtų buvę.

Kur kas sudėtingiau įvertinti ir įrodinėti netiesioginę žalą tais atvejais, kai dėl delikto netenkama pastoviai pajamas generavusio turto ir to turto negalima pakeisti tokiu pačiu dėl turto prigimties, pavyzdžiui, įmonės. Tokiais atvejais teismas turėtų remtis jau minėtais kriterijais, atsižvelgti į teisingumo ir sąžiningumo principus, įvertinti kreditoriaus ir skolininko turtinę padėtį, kiekvieno iš jų kaltę (jos rūšį ir laipsnį), taip pat nuostolių sumažinimo doktrinos įgyvendinimą; tačiau net ir atidžiai įvertinus kiekvieną konkrečios situacijos aspektą, tokiu atveju vargu ar objektyviai įmanoma tiksliai įvertinti netiesioginę

⁵⁰ www.lat.lt / LAT CBS 2006 09 19 nutartis c. b. G. L. v. ŽŪB „Vyčia“ Nr. 3K-3-407/2006, kat. 44..2.4.1

žalą ir visos jos atlyginimą priteisti. Pastebėtina, kad ieškovai tokiais atvejais linkę savo reikalavimus skolininkams grįsti kitais, nei netiesioginės žalos, teisės institutais. Kaip pavyzdį galima pateikti LAT kasacine tvarka nagrinėtą bylą, kurioje ieškovas dėl neteisėto ilgalaikio turto arešto (turtas buvo areštuotas baudžiamosios bylos, kurioje ieškovas buvo įtariamuojų, nagrinėjimo metu iki ši buvo nutraukta) buvo priverstas nutraukti įmonės veiklą ir patyrė netiesioginę žalą – negavo iš įmonės veiklos pajamų. Nors akivaizdu, kad čia galėtų (su tuo sutinka ir Aukščiausiasis Teismas) būti remiamasi netiesioginės žalos institutu ir tai būtų įprastas būdas siekti nuostolių atlyginimo, ieškovas renkasi įrodinėti patirtą žalą kaip tiesioginę: siekia viso įmonės veikloje naudojamo turto atlyginimo, remdamasis argumentu, kad įmonės nebėra, turtas, įsigytas jai funkcionuoti – nebereikalingas, taigi patirtos išlaidos jį įsigyjant – realioji žala. Tokį ieškovo (ir jo atstovų) elgesį turbūt galima paaiškinti tuo, kad tiesioginės žalos įrodinėjimas visuomet, o taip pat ir šiuo atveju yra paprastesnis, o taip pirmiausiai yra todėl, kad, kaip jau minėta, tiesioginė žala dauguma atvejų kur kas akivaizdesnė, be to, galima daryti prielaidą, jog ieškovus nuo bandymo prisiteisti netiesioginės žalos atlyginimą iš dalies atbaudo ir jau ne kartą kritikuota formali „vidurkinė“ teismų pozicija vertinant ne pačią akivaizdžiausią (apskaičiavimo prasme) netiesioginę žalą.

Reikia pripažinti, kad minėtame pavyzdyje ieškovo pasirinkta reikalavimo formuluoatė atrodo šiek tiek neįprasta, atsakovas ją įvertino kaip netinkamą materialinės normos taikymą, tačiau LAT į tokius atsakovo argumentus atsakė, jog pripažintina ieškovo teisė pasirinkti, kokiais teisės institutais jis grįs savo reikalavimą skolininkui⁵¹ (suprantama, kad tokia ieškovo teisė pripažintina tol, kol nepažeidžiamas civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimas, aptartas ankstesniuose šio darbo skyriuose).

Tęsiant netiesioginės žalos iš delikto turtui analizę, verta pasižiūrėti, kaip šiuo atveju įgyvendinamas civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimas. Juo remiantis ne visuomet, kai turtas sužalojamas ar sunaikinamas, turto savininkas taps kreditoriumi netiesioginės žalos instituto prasme – net ir tuo atveju, kai turtas sugadinamas neteisėtais veiksmais, t.y., yra padaryta žala, taip pat ir netiesioginė (dėl daikto sugadinimo tam tikrą laiką iš jo negaunama pajamų), esant kaltei bei tarp veikos ir rezultato esant priežastiniam ryšiui; t.y., esant visoms civilinės atsakomybės sąlygoms. Kaip pavyzdys galėtų būti pateikta tokia LAT kasacine tvarka nagrinėta byla: ieškovas reikalavo atlyginti netiesioginę žalą, atsiradusią iš, ieškovo nuomone, delikto. Ieškovo boulingo klube vakarojantys atsakovo

⁵¹ www.lat.lt / LAT CBS 2006 06 07 nutartis c. b. UAB „Naujapilė“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Nr. 3K-7-183/2006

svečiai elgėsi nerūpestingai, vienas iš jų, būdamas neblaivus, metė boulingo rutulį esant nuleistai boulingo takelio užtvarei, pataikė į boulingo takelio užtvarą ir ją sulaužė. Boulingo takelis neveikė tam tikrą laiką. Ieškovo užsakymu atlikus auditą nustatyta, kad dėl boulingo žaidimo takelio gedimo nurodytu laikotarpiu negauta pajamų. Ieškovas, remdamasis CK 6.245, 6.246 straipsniais, 6.249 straipsnio 1 dalimi, 6.251 straipsniu, prašė teismo priteisti iš atsakovo atitinkamą sumą žalai atlyginti.

Visų instancijų teismai sutiko, kad tarp šalių susiklostė teisiniai *paslaugų* santykiai, kylantys iš *paslaugų sutarties*; nustatė, kad ieškovas, kaip verslininkas, atsakovo vakaronei už užmokestį suteikė patalpas, maistą, gėrimus, boulingo, biliardo ir kitus žaidimus; jo darbuotojai aptarnavo pobūvio dalyvius, operatoriai kompiuteriais valdė boulingo žaidimus; teismas pažymėjo, kad CK 6.720 straipsnio 6 dalyje nustatyta, jog teikėjo, kuriam tam tikrų paslaugų teikimas yra profesinė veikla (verslas), patirtus nuostolius klientas privalo atlyginti tik tuo atveju, kai jie atsirado dėl ypatingų aplinkybių, kurių neapima normali teikėjo rizika, būdinga atitinkamai profesijos ar verslo rūšiai. Aplinkybės, kad boulingo takelio užtvarą sulaužė neblaivus žaidėjas, teismas nepripažino ypatinga ir motyvavo, kad ieškovas yra verslo įmonė, pobūvio metu pardavinėjo alkoholinius gėrimus, leido neblaiviems asmenims žaisti boulingą ir todėl prisiėmė riziką dėl galimų nuostolių⁵².

Taigi, šiuo atveju atskiriama deliktinė atsakomybė nuo (galimos) sutartinės atsakomybės (netinkamo sutarties vykdymo / sutarties nevykdymo), remiantis civilinės atsakomybės rūšių konkurencijos draudimu Lietuvos teisėje, nepripažįstama ieškovo teisė savo reikalavimus grįsti deliktinę civilinę atsakomybę reglamentuojančiomis normomis ir vadovaujamosi paslaugų sutartims taikytinomis normomis.

Kalbant apie netiesioginės žalos turtui atlyginimo teisinį reglamentavimą, būtina paminėti ir vieną itin kritikuotiną šio reglamentavimo aspektą: tam tikrais atvejais „kabinetinį“, formalų ir neindividualizuotą netiesioginės žalos vertinimą, kurio šiuo atveju specialiaisiais įstatymais imperatyviai reikalauja įstatymo leidėjas. Iš esmės tai šiek tiek panašu į „vidurkių taikymo“ problemą, aptartą nagrinėjant netiesioginės žalos atlyginimą sveikatos sužalojimo ir gyvybės atėmimo atvejais.

Tik šį kartą situaciją dar labiau komplikuoja jau minėtas tokio formalaus vertinimo imperatyvas: kai kuriuose įstatymuose yra numatyta, kad žala, padaryta vienokiems ar

⁵² www.lat.lt / LAT CBS 2005 02 14 nutartis c. b. AB „Šiaulių lyra“ v. AB „Liumenas“, Nr. 3K-3-104/2005, kat. 44.5.2.17

kitokiems objektams, apskaičiuojama pagal Vyriausybės ar kitokios valstybinės institucijos patvirtintą metodiką. Toks žalos apskaičiavimo būdas numatytas, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo 34 straipsnyje: *nuostoliai nustatomi pagal Vyriausybės įgaliotos institucijos patvirtintą metodiką*; taip pat Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo 33 straipsnyje: *žalos aplinkai ir kitų nuostolių pripažinimo mažareikšme žala tvarką, mažareikšmės žalos išieškojimo išlaidų apskaičiavimo metodiką nustato aplinkos ministras, suderinęs su finansų ministru*⁵³.

Iš principo tai reiškia, kad teismas neturi galimybės atsižvelgti į konkrečios bylos aplinkybes, o žalos dydis apskaičiuojamas taikant dažnokai abejotinus standartus. Kad toks teiginys neskambėtų pernelyg kategoriškai, reikia pasakyti, kad tais atvejais, kai šalis, remiantis šalių teise ir pareiga civiliniame ginče visomis leistinomis priemonėmis įrodinėti savo reikalavimų ir atsikirtimų pagrįstumą (minėti įstatymai, numatantys įvairias metodikas žalai apskaičiuoti ir privalomą jų taikymą, kaip tik ir riboja ginčo šalių ir teismo iniciatyvą įrodinėjimo procese), tiksliai įrodo (pavyzdžiui, ekspertizės pagalba), kad patirta žala neatitinka apskaičiuotos pagal minėtas metodikas, galima daryti prielaidą, kad teismas turi teisę, remiantis protingumo, teisingumo ir sąžiningumo principais (CK 1.5 str. 4 dalis) nuo remiantis metodika apskaičiuotų sumų nukrypti, tačiau tokių atvejų itin nedaug ir tai turbūt galima aiškinti nepalankiu nukentėjusiems (netiesioginę žalą patyrusiems) asmenims teisiniu reguliavimu ir itin sudėtingu netiesioginės žalos įrodinėjimu tais atvejais, kai netiesioginė žala kyla iš žalos gamtai. Be to, tai rodo tam tikrą teisės normų koaliciją, o remiantis principu *lex speciali derogat lex generali* būtų galima ginčyti, jog specialiuose įstatymuose numatytais atvejais turėtų būti taikomos specialiosios teisės normos.

Minėtų „žalos skaičiavimo“ metodų įstajminį reglamentavimą jau daugiau nei prieš dešimtmetį kritikavo V. Mikelėnas⁵⁴, todėl ypatingai keista tai, jog įstatymų leidėjęs, nepaisant daugybės, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymo pataisų ir pakeitimų (įstatymas keistas 9 kartus), šio probleminio klausimo taip ir nesugebėjo sureguliuoti.

Apibendrinant šį skyrių, galima reziumuoti, kad netiesiogine žala turtui bus pripažįstami nuostoliai, patirti dėl negalėjimo naudotis sužalotu turtu ir dėl to negavus pajamų, kurios būtų gautos daiktu naudojantis; visiškas žalos atlyginimo principas derinamas su nuostolių sumažinimo doktrina ir tai ne paneigia visiško nuostolių atlyginimo principą, o

⁵³ Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymas, Valstybės žinios, 1993, Nr. 63 - 1188

⁵⁴ V. Mikelėnas. „Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai“. Vilnius: Justicija, 1995. P. 186

atspindi kaltės ir priežastinio ryšio tarp neteisėtos veikos ir pasekmių, kaip deliktinės atsakomybės sąlygų, buvimą.

Netiesioginės žalos atlyginimas galimas iš esmės tik tuomet, kai sužalotas ar prarastas turtas buvo naudojamas pelnui gauti; priešingu atveju tiesiog nebūtų įrodinėjimo dalyko - negautų dėl turto sužalojimo / sunaikinimo pajamų.

Netiesioginė žala pripažįstama egzistuojanti arba ne remiantis iki delikto buvusiomis aplinkybėmis ir nukentėjusiojo asmens veiksmais, - jie, viena vertus, gali būti įrodantys buvusią veiklą, kuri davė tam tikrų pajamų, antra vertus, gali įrodyti kreditoriaus ketinimą tokia veikla užsiimti; konkreti žalos suma turi būti pagrįsta pakankamais įrodymais, kai jie nepateikiami, atlygintiną sumą nustatyti turi teisę teismas, ją nustatant galima remtis oficialiais veiklos pajamingumo vidurkiais; negautos pajamos turi būti skaičiuojamos už tokį laikotarpį, kokio prireiks grąžinti sužalotą turtą į iki delikto buvusią padėtį. Sudėtingiausia vertinti ir įrodinėti netiesioginę žalą tais atvejais, kai dėl delikto netenkama pastoviai pajamas generavusio turto ir to turto negalima pakeisti tokiu pačiu dėl turto prigimties.

Vienas labiausiai kritikuotinų netiesioginės žalos, kylančios iš žalos turtui, reglamentavimo aspektų - formalus netiesioginės žalos vertinimas, kurio imperatyviai reikalauja įstatymo leidėjas. Toks teisinis reglamentavimas riboja ginčo šalių ir teismo iniciatyvą įrodinėjimo procese, o taip pat dažnai prieštarauja protingumo, teisingumo ir sąžiningumo kriterijams.

5. Išvados

Apibendrinant visą darbą ir grįžtant prie įžangoje iškeltų tyrimo tikslų, pasakytina, kad netiesioginės žalos samprata ir teisinis reglamentavimas Lietuvoje iš esmės atitinka doktriną ir pasaulinę civilinės teisės raidą, - Lietuvos, kaip kontinentinės teisės sistemos šalies, civilinėje teisėje įtvirtintos kontinentinės teisės sistemai įprastos su netiesioginės žalos apskaičiavimu ir atlyginimu susijusios taisyklės, kurios skiriasi nuo įtvirtintų bendrosios teisės sistemos šalyse, tačiau išskirtinos šios su netiesioginės žalos teisiniu reglamentavimu Lietuvoje ir teismų praktika šioje srityje susijusios problemos ir darytinos tokios išvados:

1. Netiesioginė žala (jos išieškojimas) Lietuvoje, remiantis teisiniu reglamentavimu, yra sankcija (civilinis išieškojimas), kurios pagrindinis tikslas – restitutio in integrum.

2. Restitutio in integrum ribos teisiniame reglamentavime ir Lietuvos teismų praktikoje tam tikrais atvejais peržengiamos, kai, remiantis atskirais teisės aktais, priteisiamas netiesioginės žalos atlyginimas išeina už kompensavimo ribų ir įgyja baudimo funkciją. Nors toks ribų peržengimas gali būti vertinamas kaip tam tikra apimtimi keičiantis netiesioginės žalos teisinę prigimtį, jis iš esmės formaliai pateisinamas, turint omenyje Lietuvoje galiojančius tarptautinės teisės aktus, Būtų prasminga teisės aktuose tiksliai apibrėžti, kokiais konkrečiai atvejais išieškojimo suma gali būti didesnė, nei patirta netiesioginė žala, taip pat tiksliai įvardinti viršijančios sumos išieškojimo tikslą, pavyzdžiui, įvardijant ją kaip baudinius nuostolius.

3. Restitutio in integrum taisyklė taip pat pažeidžiama ydingai interpretuojant Lietuvos civilinėje teisėje galiojančią civilinės atsakomybės rūšių atskyrimo taisyklę: deliktinės atsakomybės taikymas, ypatingai susijęs su žala pacientų sveikatai ir gyvybei yra nepagrįstai ribojamas, Lietuvos teismų praktika nepagrįstai siaurina netiesioginės žalos taikymo sferą, aiškinant netiesioginės žalos kilmę remiantis nei doktrinoje, nei teisės aktuose neįvardintais kriterijais, - ir reglamentavimas, ir praktika keistini, tuo pačiu plečiant ir netiesioginės žalos išieškojimą reglamentuojančių normų veikimo sritį.

4. Sveikatos sužalojimo atvejais, taip pat tais atvejais, kai buvo atimta gyvybė ir tais atvejais, kai netiesioginė žala kyla iš žalos turtui, netiesioginės žalos apskaičiavimas dažnai nėra individualizuojamas, vertinamas formaliai, tai lemia ir ydingai formuojama teismų praktika, ir, tam tikrais atvejais, imperatyvus įstatymo leidėjo reikalavimas. Toks teisinis reglamentavimas riboja ginčo šalių ir teismo iniciatyvą įrodinėjimo procese, o taip pat dažnai prieštarauja protingumo, teisingumo ir sąžiningumo kriterijams, todėl yra keistinas.

5. Įstatymų leidėjo nustatytas gana siaurai apibrėžtas galimų kreditorių prievolėje atlyginti netiesioginę žalą dėl gyvybės atėmimo ratas iš esmės prieštarauja bendrajam teiginiui, jog tais atvejais, kai žala padaryta, ją turi visiškai atlyginti atsakingas asmuo.

6. Nėra aiškiai reglamentuotas civilinės atsakomybės rūšių atskyrimas esant ikisutartiniams santykiams; nepakankamas norminis reglamentavimas ir formali teismų praktika tais atvejais, kai nukentėjusiojo (dėl gyvybės atėmimo / sveikatos sužalojimo) turėtos pajamos yra kito pobūdžio, nei iki sužalojimo gautas darbo užmokestis, o taip pat tais atvejais, kai pajamos buvo neoficialios.

7. Neteisėtai pažeidėjo gauta nauda kreditoriaus reikalavimu gali būti pripažinta netiesiogine žala. Tai galima laikyti netiesioginės žalos sąvokos išplėtimu – viena iš netiesioginės žalos pasireiškimo formų, kurios įrodinėjimas tam tikrais aspektais skiriasi nuo tradicinio netiesioginės žalos įrodinėjimo.

Literatūros sąrašas

I. Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. lapkričio 2 d. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30).
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius: teisinės informacijos centras, 2006.
3. Lietuvos Respublikos Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas, Valstybės Žinios, 1999, Nr. 50-1598.
4. Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymas, Valstybės žinios, 1993, Nr. 63 – 1188.
5. Lietuvos Respublikos Sveikatos sistemos įstatymas, Valstybės Žinios, 1994, Nr. 63 – 1231.
6. Lietuvos Respublikos Prekių ženklų įstatymas, Valstybės žinios, 2000, Nr. 92-2844.
7. 2004 balandžio 29 d Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo

II. Specialioji literatūra:

1. Autorių kolektyvas. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*: vadovėlis. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2004.
2. IBBETSON, D. A., *Historical introduction to the Law of Obligations*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
3. KELSEN, H., *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
4. MIKELĖNAS, V., *Civilinės atsakomybės problemos: lyginamieji aspektai*. Vilnius: Justicija, 1995.
5. MIKELĖNAS, V., *Prievolių teisė. Pirmoji dalis (naujasis civilinis kodeksas)*. Vilnius: Justicija, 2002.
6. NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. *Romėnų teisė*. Vilnius: Justicija, 1999.

III. Praktinė medžiaga:

1. Europos Teisingumo Teismo 2002 m. rugsėjo 17 dienos sprendimas byloje C-334/00, ACR I-07357.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2006 06 21 nutartis c. b. JAV Įmonė „Autodesk INC.“ v. UAB „Arginta“, Nr. 3K-3-422/2006, kat. 44.5.2.16.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2005 10 19 nutartis c. b. Ūkininkas V. Pečiulis v. AB „Durpeta“, Nr. 3K-3-458/2005, kat. 44.6
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2002 12 12 nutartis c. b. Ž. Semenejeva v. 553 GNSB, Nr. 3K-7-1156/2002, kat. 31.4.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2001 11 14 nutartis c. b. L. M. Sandienė v. Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninė, Nr. 3K-3-1140/2001, kat. 39.6.2.12.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2007 03 26 nutartis c. b. K. P v. VI „Marijampolės regiono keliai“, Nr. 3K-3-107/2007, kat. 44.5.2.16.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2007 02 06 nutartis c. b. I. L. v. UAB „Vilniaus autobusai“ Nr. 3K-3-38/2007, kat. 44.5.2.16
8. 2006 11 07 nutartis c. b. V.V. v. UAB „Žemaitijos deguonis“ Nr. 3K-3-575/2006
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2006 09 18 nutartis c. b. A. L. v. UADB „Ergo Lietuva“ Nr. 3K-3-484/2006, kat. 44.5.2.1.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2005 06 13 nutartis c. b. L. Stravinskienė v. UAB „Vigidas“ Nr. 3K-P-276/2005, kat. 44.5.2.16.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2006 08 30 nutartis c. b. G. S. v. SIA „Sido Partikas Grupa“ Nr. 3K-3-484/2006, kat. 44.2.4.1.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2006 09 19 nutartis c. b. G. L. v. ŽŪB „Vyčia“ Nr. 3K-3-407/2006, kat. 44..2.4.1.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2006 06 07 nutartis c. b. UAB „Naujapilė“ v. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija, Nr. 3K-7-183/2006.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2005 02 14 nutartis c. b. AB „Šiaulių Iyra“ v. AB „Liumenas“, Nr. 3K-3-104/2005, kat. 44.5.2.17.

15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2005 06 13 nutarimas Nr. 3K-P-276/2005 „Dėl žalos atlyginimo dėl nelaimingų atsitikimų darbe ar susirgimo profesine liga laikinojo įstatymo taikymo laiko atžvilgiu; dėl CK 6. 284 straipsnyje įtvirtintų nuostatų taikymo tais atvejais, kada nelaimingas atsitikimas darbe nepripažintas draudiminiu įvykiu“.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2000 m. birželio 16 dienos nutarimas Nr. 27 “Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas dėl atlyginimo turtinės žalos, padarytos eismo įvykio metu“.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų skyriaus 2005 metais nagrinėtos bylos dėl sveikatos sužalojimo ir gyvybės atėmimo, kat. 44.5.2.16 (visos kategorijos bylos).
18. 2ojo Vilniaus apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-9336-131/06.
19. 2ojo Vilniaus apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-10070-602/06.
20. 2ojo Vilniaus apylinkės teismo sprendimai civilinėse bylose Nr.: 2-3619-235/07; 2-3614-131/07; 2-13036-131/06; 2-11476-464/06 (N.B. bylomis remiamasi apibendrinant pirmosios instancijos teismų praktiką; atskirai nebuvo išskirtos).